

STALINGRAD

RODE PATRIOTTEN
SWASTIKA OP DE ELBROEZ
EMOTIES OM EEN STAD
VERDUN AAN DE WOLGA
STALIN SLAAT TERUG
ONDERGANG VAN EEN LEGER

37

Het Duitse zomeroffensief van 1942 — na een winter waarin de soldaten van de Führer met alle verschrikkingen van de oorlog hadden kennismemaakt — begon laat: eind juni. De *Blitz* herleefde aan het zuidfront, richting Stalingrad en richting Kaukasus. Na een week al was Woronezj bereikt, strategisch centrum voor de verdere operaties. En eind juli werd Rostow, 'toegangspoort naar de Kaukasus', dat in november 1941 al enige dagen in Duitse handen was geweest, op de Russen heroverd.

Maar nu maakte Hitler een fatale blunder: hij voegde troepen toe aan zijn meest zuidelijke legers om zo snel mogelijk de oliegebieden van de Kaukasus in handen te krijgen en verzwakte daardoor de strijdmacht, die oprukte naar het industriegebied rond Stalingrad. Wel drong hij diep in de Kaukasus door, maar hij veroverde slechts rook, vuur en door de Russen vernietigde installaties, géén olie.

Inmiddels was het bezit van de streek rond Stalingrad steeds belangrijker geworden. Konden de Russen daar niet worden verdreven, dan zouden ze door een aanval in zuidwestelijke richting wellicht het hele Kaukasusgebied weer kunnen afgrendelen. In de tweede helft van augustus begon generaal Paulus de aanval op de stad. Begin september drong hij in Stalingrad door, maar de Russen werden, ook na maandenlange verbitterde strijd waarin om elk gebouw gevochten werd, niet geheel verdreven.

En nu draaide Hitler de klok weer terug. Steeds meer troepen werden naar Stalingrad gedirigeerd, uit de Kaukasus en van het front aan het Dongebied, waardoor de flanken van de Duitse linies daar ernstig verzwakt werden. Stalingrad werd veel méér dan een strategisch belangrijke stad: het werd het symbool van de krachtmeting tussen Duitsers en Russen, tussen Hitler en Stalin.

Half november begon het Russische tegenoffensief. Na vier dagen was de tang om Stalingrad al gesloten. Een verzoek van Paulus om met zijn troepen een uitbraakpoging te ondernemen werd door Hitler afgewezen. Paulus moest in Stalingrad blijven. Hij bleef er, tot 31 januari 1943, toen hij, met wat er hem aan soldaten restte, 90000 vermoeide, hongerige, gewonde mannen, capituleerde.

Het keerpunt was bereikt. Op alle strijdtonelen was in 1942 de opmars van de Asmogendheden tot staan gebracht. Noord-Afrika, het Verre Oosten, Rusland, overal was het initiatief nu in geallieerde handen. Ook in West-Europa was de situatie duidelijk: van een Duitse aanval op Engeland was geen sprake meer. Tienduizenden arbeiders zwoegden om de kusten van Noordzee en Atlantische Oceaan te beveiligen tegen wat nog slechts een kwestie van tijd was: een geallieerde invasie.

A.H.P

DE SOWJETUNIE IN HET
TWEDE OORLOGSJAAR

RODE PATRIOTTEN

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

Novosti Press

De oorlogshandelingen van de winter 1941—1942 hebben op het moreel van de Sowjetbevolking een gunstige uitwerking gehad. Leningrad en Moskou hadden het volgehouden, de Duitse troepen hadden zware verliezen geleden en het Rode Leger was erin geslaagd de vijand op verschillende plaatsen terug te werpen. Geen wonder dat de stemming in brede kringen, bij wijze van reactie op de doorstane angst en twijfels, nu een neiging tot al te groot optimisme ging vertonen. Men zag over het hoofd dat het Russische tegenoffensief, met name in de centrale sector, zijn doelen niet had bereikt; dat de Duitsers, ofschoon ernstig verzwakt, zich in hun egelstellingen staande hadden weten te houden en dat hun aanvalskracht nog lang niet gebroken was. Daarbij kwamen dan nog de hooggespannen verwachtingen die men koesterde ten aanzien van het tweede front, dat in 1942 tot stand

zou komen en die niet alleen van geallieerde zijde, maar ook door de eigen propagandamedia op een nauwelijks te verantwoorden manier werden aangewakkerd en op onduidelijke wijze werden opgeschroefd.

Aan de andere kant echter stonden de Sowjetautoriteiten voor de taak het zelfvertrouwen van de bevolking, in het belang van een maximale oorlogsinspanning, met alle beschikbare middelen — illusies inbegrepen — te herstellen. Daarbij zijn ongetwijfeld belangrijke successen geboekt. De eerste staatslening, in een socialistische maatschappij beslist geen vanzelfsprekende zaak, leverde in het voorjaar van 1942 tien miljard roebel op. Daarnaast moedigde men van hogerhand acties aan om ten behoeve van de oorlogvoering geld en extra-werkkracht beschikbaar te stellen. Voornamelijk op de kolchozen werden geldinzamelingen gehouden voor de 'aankoop' van

vliegtuigen en tanks, die dan namens het desbetreffende collectief aan het Rode Leger werden geschonken. Natuurlijk werden zulke acties door de Sowjetpers en -radio met veel ijver gepropageerd. Men publiceerde zelfs onwaarschijnlijke verhalen over kolchozenboeren die van hun spaarcentjes een hele tank zouden hebben betaald. In de industriële bedrijven werd in mei 1942 op initiatief van de metaalarbeiders van Koeznetsk een nationale wedstrijd in produktiestijging georganiseerd, waaraan ook de Siberische kolchozenboerderijen meededen en waarvan de resultaten telkenmale opnieuw in de publiciteit breedvoerig werden besproken.

Ook de partij liet zich niet onbetuigd. De tegenslagen van 1941 hadden haar gezag soms tot het nulpunt doen dalen en het leek erop dat zij haar leidende rol, althans tijdelijk, niet zou kunnen waarmaken. Om haar

greep op de bevolking weer te versterken, opende de communistische partij van de Sowjetunie begin 1942 een grote wervingscampagne, die haar 1.349.000 leden zou opleveren. Daarbij werd bijzonder de nadruk gelegd op het werven van nieuwe aanhangers onder de officieren en manschappen van het Rode Leger en de Rode Vloot. In de eerste helft van 1942 kwamen uit beide onderdelen van de krijgsmacht niet minder dan 432.000 nieuwe leden. Uiteraard liet men daarbij de strikte toelatingsbepalingen vallen die in normale tijden als bindende normen golden.

Het was voor de optimistisch gestemde Sowjetburgerij stellig een pijnlijke verras-

verschikkingen. Onder deze omstandigheden bleken de Sowjetroepen het met zoveel moeite herstelde moreel op slag weer te verliezen. Bij Rostow, de stad waar eind 1941 de victorie was begonnen, brak in juli 1942 bij het naderen van de Duitsers een paniek uit, niet alleen onder de soldaten, maar ook in de burgerlijke en militaire leiding, die de nodige repercussies tot gevolg had.

Men moest met drastische maatregelen de tucht herstellen. Talrijke manschappen, officieren en zelfs een paar generaals werden wegens lafheid en ongehoorzaamheid gefusilleerd en in de bevelvoering over de betrokken eenheden vonden vele mutaties

ciersaanstelling en werden feitelijk de ondergeschikten van de commandant. Daarna herstelde men de vroegere militaire rangen, onderscheidingsteken en voorrechten, terwijl het prestige van de officieren ook door de invoering van nieuwe ordes en onderscheidingen werd verhoogd. Men herstelde zelfs de garde- en kozakkenregimenten. Het doelbewust aanknopen bij het nationale Russische verleden werd benadrukt door de vervanging van de Internationale door een nieuw volkslied, *Sojoez neroesjimyj*, met een uitgesproken Sowjetpatriottische tekst. Intussen werden ook de politie en de veiligheidsdienst grondig gereorganiseerd. Zaken betreffende verraad, spionage en aanverwante

Links: de uiterst strijdbare journalist en literator Ilja Ehrenburg bezoekt hier een groep boeren in de Oekraïne.

Rechts: leerlingen van een technisch opleidingsinstituut aan het werk in een munitiefabriek in de Oeral.

sing, toen in de lente van 1942 bleek dat de Duitsers hun stootkracht hadden hervonden, terwijl het Rode Leger de gebreken, die in de eerste oorlogsmaanden aan het licht waren gekomen, nog niet te boven was. De aanval van Von Manstein op het schiereiland Kertsj in mei 1942 resulteerde in een wanordelijke aftocht van de Sowjetroepen, waarbij het grootste deel van hun oorlogsmaterieel in Duitse handen viel. Het onderzoek naar de oorzaken van deze ramp bracht ernstige tekortkomingen aan het licht en een aantal verantwoordelijke leiders werd afgezet, onder meer de politieke commissaris Mechlis. Deze beruchte zuiveraar van het Rode Leger in de jaren 1937—1938, die in officierskringen zeer impopulair was, zal allicht ook om die reden als zondebok zijn gekozen. Eind mei werd het publiek gealarmeerd door verontrustende berichten uit de frontsector bij Charkow, waar zelfs het officiële Tass-bericht 70.000 man als vermist opgaf. De nederlaag werd later door Chroesjtsjow toegeschreven aan Stalins kortzichtigheid, naar het schijnt terecht. De angstvallige pogingen van de Sowjetleiding de ware omvang van de ramp voor het eigen publiek te verheimelijken hebben psychologisch een averechtse uitwerking gehad. Zelfs nu nog bleven de regeringskringen en de pers de mening toegedaan dat er van Duitse zijde geen grootse offensieve acties in de *Blitzkrieg*-stijl meer te verwachten waren. Mogelijk heeft de teleurstelling, ontstaan door het feit dat het tweede front in Europa was uitgebleven, de autoriteiten ertoe verleid een ietwat geforceerd zelfvertrouwen aan de dag te leggen.

De kalmerende werking die dit zelfvertrouwen mocht sorteren, sloeg evenwel in het tegendeel om toen op 28 juni 1942 in de Koersk-Woronezj-sector een nieuw Duits offensief losbarstte. De krachten van de *Wehrmacht* waren weliswaar niet meer toereikend om het hele oostelijke front in beweging te brengen, maar een geconcentreerde aanval in het zuiden kon zij zich nog wel permitteren. Weldra herleefde hier de *Blitzkrieg* van het voorafgaande jaar met al zijn

plaats. Intussen werd de terugtocht voortgezet. Pas in de Kaukasus en bij Stalingrad zou de vijandelijke opmars worden opgevangen. De bevolking van de thans door de Duitsers bezette streken, die getuige was geweest van het débâcle, is waarschijnlijk daardoor gekomen tot een vriendelijke houding tegenover de bezetter. De collaboratie onder de Don- en Koebankozakken en onder verscheidene kleine volksgemeenschappen in Noord-Kaukasië heeft Stalin en de zijnen diep verontrust. Zij zagen in dat alles gedaan moest worden om het weerstandsvermogen van het leger en de natie te versterken.

Teneinde het officierscorps nauwer aan het Sowjetbewind te binden, verwezenlijkte men in oktober 1942 de eenheid van bevelvoering in het Rode Leger. De politieke commissarissen, die veelal als hinderlijke pottekijkers werden gezien, kregen een offi-

delicten werden toegewezen aan het nieuwe departement van staatsveiligheid (NKGB) en zijn weldra gevreesde afdeling *Smertsj*. Het belangrijkste voor het herstel van het aangeslagen moreel was echter een groots opgezette propagandacampagne om de bevolking in nationale en anti-Duitse geest (her) op te voeden. Alle beschikbare publiciteitsmedia werden ingeschakeld. Het effect van de actie was des te groter, doordat ook befaamde kunstenaars, schrijvers, componisten (Sjostakovitsj: de Leningrad-symfonie), toneelspelers en beeldende kunstenaars hun gaven in dienst stelden van het bedreigde vaderland. De kroon spande de onvermoeibare en zeer strijdbare literator Ilja Ehrenburg, die Stalin, naar diens eigen zeggen, enige divisies waard was. In vrijwel dagelijks verschijnende artikelen bezwoer Ehrenburg zijn landgenoten de strijd tot het uiterste voort te zetten.

SWASTIKA OP DE ELBROEZ

JOOP TERMOS

Fotoarchief Spaarnestad

'Ich brauche Kohle und Eisen von Donez und das Öl des Kaukasus, oder ich kann diesen Krieg liquidieren.' ('Ik heb kolen en ijzer nodig uit het gebied van de Donjets en olie uit de Kaukasus of ik kan deze oorlog wel beëindigen.') Woorden die Hitler tijdens de Duitse campagne in de Sowjetunie voortdurend herhaalde, die hem obsedeerden en achtervolgden, die tenslotte leidden tot een van de meest tragische en schokkende gebeurtenissen uit de Duitse krijgsgeschiedenis: de totale vernietiging van het 6e leger onder generaal — later veldmaarschalk — Friedrich, Wilhelm, Ernst Paulus. Het *Plan Blau* zou Hitlers wensdroom, die hij zo lang had gekoesterd, moeten verwezen-

Manschappen van een Duitse pantserdivisie steken hier via een door de Russen aangelegde noodbrug de Don over.

lijken, ongeacht de offers van deze operatie. Het oostelijk front, 3680 km lang, werd bezet door vier grote legereenheden: de legergroepen Noord en Midden (het Leningrad-Moskoufront) en de Legergroepen A en B, gevormd uit de legergroep Zuid, die de rest van de langgerekte frontlijn bezetten. Laatstgenoemde groepen waren aangewezen het *Plan Blau* uit te voeren om eindelijk een oude Duitse droom, de *Drang nach Osten*, te verwezenlijken. De Sowjetunie moest niet alleen op de knieën worden

gedwongen, nee, er zou voor eens en altijd afgerekend moeten worden met de Russische *Untermensch*, de gehate 'barbaar uit het oosten'.

Legergroep B, aangevoerd door generaal Freiherr von Weichs zur Glon, moest via de stad Woronezj oprukken naar de oever van de Don en vervolgens zuidwaarts met de Don 'meedraaiend' naar de Wolga, om tenslotte door te stoten naar Stalingrad. Legergroep A, onder commando van veldmaarschalk Wilhelm List, zou terzijde van legergroep B oprukken. Achter deze twee legergroepen volgden over een breed front vier satellietlegers, namelijk twee Roemeense legers, een Italiaans en een Hongaars le-

ger. De gehele operatie was bedoeld om de vijandelijke troepen in de Don-corridor te vernietigen en vervolgens de oliebronnen in de Kaukasus te veroveren. Stalingrad was vooralsnog bijzaak. Het zwaartepunt van *Plan Blau* lag in de noordelijke sector bij een legerkorps dat werd aangevoerd door veldmaarschalk Von Bock en waarvan het 6e leger, onder Paulus, deel uitmaakte. Voordat het Duitse zomeroffensief op 28 juni 1942 losbarstte, lag de Duitse frontlinie ten oosten van de steden Koersk en Charkow. Opnieuw rolden de Duitse tanks over de eindeloze Russische steppen. 28 juni 1942: een laat tijdstip. In feite had het grote zomeroffensief in mei moeten starten, maar een

Snel naar Stalingrad oprukkende Duitse troepen werpen enorme stofwolken op, die hun komst al van verre aankondigen.

verwoed tegenoffensief van het Sowjetleger en de slechte weersomstandigheden — voortdurende slagregens, waardoor de legers ook nog tegen de modder moesten strijden — hadden het aanvangstijdstip van de operatie aanzienlijk vertraagd. Generaal Paulus en zijn 6e leger hadden een belangrijk aandeel gehad in het opvangen van dit felle Russische tegenoffensief. Toen de strijd tegen het einde van mei 1942 luwde, was de buit van de Duitse legers in deze sector van het oostfront volgens hun eigen opgaven zeer

aanzienlijk: 215.000 krijgsgevangenen, 1812 kanonnen, 1270 tanks, 542 vliegtuigen neergehaald, twee Russische legers — meer dan 22 divisies — vermorzeld. Toen Hitlers generale staf hem wat betreft het zomeroffensief tot voorzichtigheid wilde manen en wees op de sterkte van de Russen — 2.000.000 man aan het centrale (Moskou) en zuidelijke (Stalingrad-Kaukasus) deel van het front — riep hij woedend: *'Der Russe ist tot!'*. Maar de Russische beer mocht korte tijd versuft zijn — hij was zeker niet dood. Hitler zou de scherpte van zijn klauwen nog voelen. Honderd divisies van de Duitsers en hun bondgenoten en 1500 van de 2750 aan het oostfront aanwezige Duitse vliegtuigen

HAAS IN DOODSANGST

In de droge, vrijwel boomloze steppe tussen de Don en de Wolga wemelt het van de hazen. Als op 21 augustus 1942 stoottroepen van het 6e Duitse leger de Don overschrijden en de grote aanval van 220.000 man en honderden tanks op Stalingrad begint, vluchten de hazen in doodsangst voor de oprukkende, uit alle wapens vurende krijgsmacht uit. Zij slaan grote, wilde haken over de kale vlakte en springen tenslotte uitgeput en versuft van angst de Russische loopgraven en schuttersputten in.

Soldaat Semyon Pankratow streelt voorzichtig met één vinger het trillende lijfje van een haas, die zich vlak naast hem plat tegen de aarde drukt. 'Stil maar,' zegt hij. 'Stil maar, kleine haas. Wij zorgen er wel voor dat de Duitsers je niet te pakken krijgen.' — En soldaat Pankratow, vijftientig jaar oud, zoon van een fabrieksarbeider uit de Oeral en vader van een dochtertje van zes, denkt: Dat moet ik Tanja vertellen — van het haasje dat bij mij bescherming zocht. Dan zal ze beter begrijpen waarom ik niet thuis kan zijn.

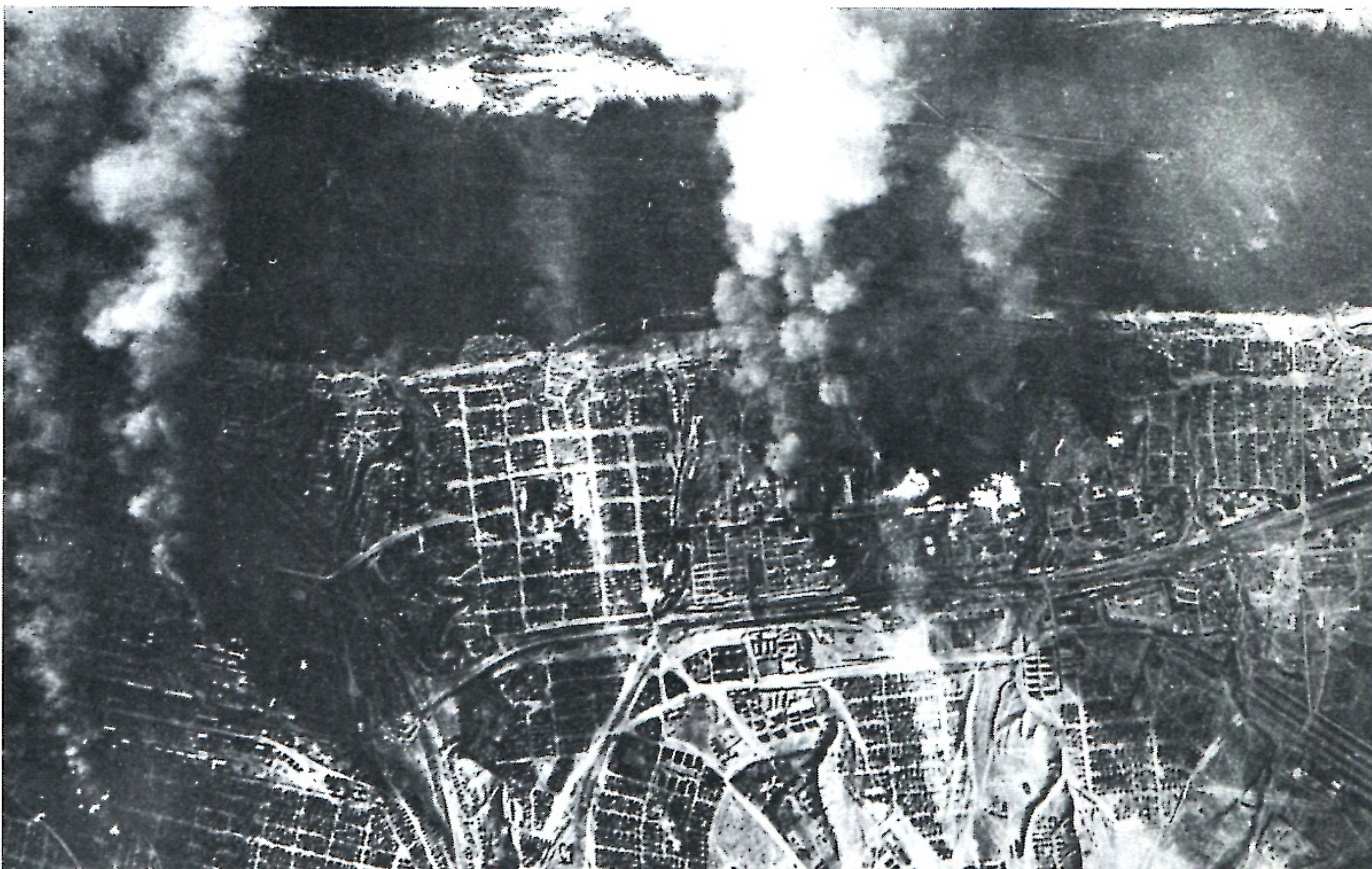
Oorlogscorrespondent Konstantin Simonow staat op de door bomtrechters doorwoelde kade. Zacht klotsend draagt de Wolga een verkoelde balk naar de zandbak onder de kade. Op de balk ligt een vrouw. Zij houdt het stuk hout met verkrampde vingers vast. Zij is dood. Haar gezicht is afschuwelijk vertrokken. Haar doodstrijd moet ontzettend zijn geweest. 'Dat hebben zij ons aangedaan. Dat doen zij, dag na dag. Wat hebben zij hier te zoeken? Wat hebben zij hier te moorden? Nooit zullen wij ze dit vergeven. Laat ze ook nooit om vergeving vragen — aan niemand die dit heeft beleefd. Na Stalingrad is er geen vergeving meer.'

*Over de koele steppe waait een blad papier. Met onbeholpen Russische potloodletters staat erop geschreven: 'Goedemorgen, of misschien wel goedenavond pappie, ik huil een beetje terwijl ik je schrijf, want het is zo ake-
lig in huis zonder jou. Zelfs op mijn verjaardag was ik niet blij. Kom je gauw? We verlangen zo naar je. Tanja.'*

Tanja zal het verhaal van de haas nooit te horen krijgen.

Uit: Revue, 20 oktober 1962.

werden bij Plau Blau ingeschakeld. Tegenover de Duitse legers stonden de 120 tot 140 Russische divisies van maarschalk Timosjenko. *Der Russe ist tod* — Hitler had aanvankelijk alle reden om aan dit waanidee te geloven. De Duitse opmars voltrok zich in een hoog tempo. Een immense strijdmacht bewoog zich snel oostwaarts: massa's tanks soldaten, trucks, paarden en kanonnen drongen door de graanvelden en trokken over de steppen. Enorme, vooral door de ratelende rupsbanden van de tanks, opgeworpen stofwolken begeleidden de Duitse armee en waren voor de Russen tot op een afstand van zestig kilometer zichtbaar. Zo kondigde het Duitse leger van verre zijn

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

gruwelijke aantocht en vernietiging aan. Het 4e pantserleger van legergroep B doorbrak nabij Koersk als eerste de Russische linies. Reeds op 6 juli was aan de Don de stad Woronezj, het 'draaipunt' van het *Plan Blau*, vrijwel geheel veroverd; de verdere Duitse successen in de grote, oostelijk gebogen 'hoepel' van de Don waren gedurende de eerste weken van juli zó overtuigend, dat Hitler in een complete overwinningsroes verkeerde. Sinds de val van Frankrijk was hij niet zo goed gehumeurd meer geweest. 'De Rus is verslagen!', verkondigde hij tegenover de chef van zijn generale staf, Franz Ritter von Halder. Dat optimisme verleidde Hitler tot een waarlijk fatale wijziging in zijn operatieplannen. De legergroepen A en B, die aanvankelijk gezamenlijk in de richting Stalingrad zouden oprukken, waarna legergroep A — mogelijk in het voorjaar van 1943 — verder zou doorstoten naar de Kaukasus, werden gescheiden.

Hitlers nieuwe plan — *Weisung 45* — dateerde van 23 juli 1942; op die dag viel de stad Rostow aan de zee van Azow in handen van legergroep A. En deze legergroep, zo decreteerde de Führer, moest nu onmiddellijk doorstoten naar de Kaukasus, naar de olie. Om A te versterken had Hitler reeds eerder een belangrijk deel van het tot legergroep B behorende 4e pantserleger naar legergroep A gedirigeerd, waardoor hij het 6e leger voor een belangrijk deel van zijn eerst zo indrukwekkende stootkracht beroofd had. Legergroep A, gesteund door het 1e pantserleger en door de aan Paulus ontnomen tanks, penetreerde diep in de Kaukasus. Duitse tanks bereikten bij Majkop de Kaukasische olievelden en op 21 augustus plantten Duitse alpenjagers de nazivlag op de Elbroez. Hitler was nu het top punt van zelfverzekerdheid. Hij waande zich reeds meester van het machtige Russische oliereservoir; hij stuurde de tanks en de manschappen van legergroep A weer noordwaarts. De Kaukasus was in zijn macht (een grove misrekening) en de legers moesten zich nu concentreren op Stalingrad:

Links boven: vele Duitsers droegen brillen tegen het stof van de Russische steppen.

Links: Duitse bombardementen maakten eind augustus van Stalingrad één grote vuurzee.

Rechts: in de 'graanschuur' van Rusland rukken Duitsers op door een maïsveld.

de val van die stad zou voor de Sowjetunie een onherstelbare vernedering zijn, De eerste serieuze aanval van de Duitse legers op Stalingrad begon op 19 augustus 1942. Het 6e leger rukte van de Don op naar de Wolga; op 23 augustus bereikte het 14e pantserkorps van het 6e leger de Wolga en daarmee ook de noordelijke buitenwijken van Stalingrad. Er was in de Russische defensie een gat geslagen dat de Duitsers regelrecht naar de stad kon leiden. Uit het zuiden naderden de aan de operaties in de Kaukasus onttrokken tanks. Maar voordat Stalingrad werd aangevallen moest de *Luftwaffe* de stad op vernietigende wijze bestoken. Het bombardement duurde drie dagen:

23, 24 en 25 augustus 1942. De bommen regenden neer op fabrieken, huizen, flats. Gebouwen vielen in puin of brandden als gigantische fakkels. De olietanks langs de Wolga veranderden in één grote vuurmassa, inktzwarte wolken stegen op naar de hete augustuszon; de brandende olie verspreidde zich over de rivier en het leek alsof de Wolga zelf brandde.

In de stad heerste nu een complete chaos. Duizenden burgers stierven. Maar de Russen bleven overeind. Fabrieksarbeiders smeten hun werktuigen weg en grepen naar het geweer; vrouwen stonden naast de mannen achter de barricaden; tanks reden uit de fabriek regelrecht naar het front. Duizen-

den en nog eens duizenden mannen, vrouwen en kinderen, te oud, te zwak of te jong voor de strijd, trachtten over de Wolga naar 'de veilige oever' te vluchten op alles wat maar wilde drijven.

Op 25 augustus 1942 proclameerde het regionale partijcomité: 'Kameraden en burgers van Stalingrad! Wij zullen onze geboortestad nooit overgeven aan de plundertocht van de Duitse indringers. Ieder van ons moet zich inzetten voor de taak onze geliefde stad, onze huizen en onze families te verdedigen. Laten we van elke straat een barricade maken; laten we elk district, elk blok, elk huis veranderen in een onneembaar fort.'

EMOTIES OM EEN STAD

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

Sado - Opera Mundi

In de laatste julidagen van 1942, toen het Duitse zomeroffensief zijn hoogtepunt bereikte, doemde voor de oostwaarts oprukkende troepen van generaal von Bock de stad Stalingrad op als operatiedoel. Gelegen aan de rechteroever van de Wolga, op de plaats waar deze rivier scherp in zuidoostelijke richting afbuigt naar de Kaspische Zee, was Stalingrad indertijd een belangrijk industrie-, bestuurs- en verkeerscentrum met ongeveer een half miljoen inwoners. Een grote stad met een uitgestrekt, langgerekt areaal (ca. 25 km), die in de jaren dertig snel was gegroeid, maar in menig opzicht haar nogal provinciaal karakter had behouden. Oorspronkelijk heette zij Tsaritsyn, ter

ere van de gemalinnen der Russische tsaren. In juni 1918 werd de toenmalige volkscommissaris van nationale aangelegenheden, Stalin, door de Sowjetregering als gevolgmachtigde naar Tsaritsyn gestuurd om dit strategisch belangrijke punt voor de Roden te behouden en de graanaanvoer uit Noord-Kaukasië naar Moskou te verzekeren. Stalin verdedigde de stad met succes tegen de kozakken van Krasnow, die haar meermaalen trachtten te veroveren en voldeed aldus aan zijn opdracht. Weliswaar viel Tsaritsyn later (zomer 1919) tijdelijk in handen van de Witten, maar de situatie had zich inmiddels ten gunste van de bolsjewiki gewijzigd en Stalin, lang daarvoor naar Moskou

teruggekeerd, had zich aan andere zaken gewijd. In de jaren twintig, toen plaatsen met ouderwets klinkende namen in de Sowjetunie naar leidersfiguren werden genoemd, zorgde de intussen machtige secretaris-generaal van de communistische partij ervoor dat Tsaritsyn bij wijze van herinnering aan zijn eerste grote daad Stalingrad ging heten. Mede om deze nieuwe naam werd Stalingrad in de zomer van 1942 het toneel van een maandenlange en ongemeen harde worsteling, waarin beide partijen, materiaal noch levens sparend, zich tot het uiterste inzetten voor het bezit van de tenslotte totaal verwoeste stad. Het spreekt vanzelf dat daarbij zowel voor de Duitsers als voor de

Links: bij een stormaanval op Russische stellingen voor Stalingrad hult deze Duitse tank zich in een kunstmatige nevel.

Onder: Duitse pantsergrenadiers banen zich nabij de Wolga voorzichtig een weg naar de oever om nieuwe stellingen in te nemen.

Rechtsonder: generaal Zjoekow, het grote militaire brein achter de victorie van Stalingrad, bestudeert hier een stafkaart.

Geheel onder: elke Rus in Stalingrad nam, waar hij maar kon, de wapens op tegen de Duitsers. Hier leden van een zogenaamd arbeidersbataljon in de aanval.

Russen prestige-overwegingen steeds zwaarder gingen wegen. Aanvankelijk was Stalingrad voor de Duitse legerleiding alleen om militaire redenen een begeerd doel; zij wilde de opmars naar de Kaukasische olievelden in de flank veiligstellen en een geschikte basis hebben voor de beraamde operaties in het Wolgagebied. Door het uitzonderlijk felle verzet van de Russen geprikkeld, raakte Hitler echter spoedig in de ban van de stad met haar voor hem bijna magische naam. Nu de verovering van Moskou en Leningrad voorlopig van de baan was, wilde de *Führer* door het innemen van Stalingrad de superioriteit van de Duitse krijgsmacht nog eens aan de hele wereld duidelijk maken. Aan de

andere kant had Stalingrad, hoewel steden als Saratow of Astrachan voor de Sowjet-defensie minstens even belangrijk waren, in de ogen van Stalin en ook van het door hem geleide volk een bijzondere gevoelswaarde. De vertraging van de Duitse opmars werd intussen benut om de verdediging van de voorheen onversterkte stad zo goed mogelijk voor te bereiden. De bevolking begon in aller ijf loopgraven aan te leggen en hindernissen op te werpen en fabrieken, gebouwen en schuilkelders werden voor de komende strijd gereed gemaakt. Arbeiders, studenten en alle beschikbare mannen werden bij de militie ingelijfd en in staat van paraatheid gebracht, terwijl ongeveer 100.000

D.P.A.

I.N.P.

Fotoarchief Spaarnestad

personen in alle haast werden geëvacueerd. Stalin, die bevel had gegeven de stad tot het uiterste te verdedigen, stuurde de nieuwe chef van de generale staf, Wasilewski, generaal Zjoekow en zijn naaste medewerker Malenkow, lid van het staatscomité van defensie, naar de frontsector van Stalingrad om ter plaatse de operaties te leiden. Ook Chroesjtsjow, die als politiek vertegenwoordiger de bevelvoerende generaals Tsjoekow en Jeremenko bijstond, heeft bij de verdediging een belangrijke rol gespeeld. De ware helden van de strijd om Stalingrad moet men echter zoeken onder de officieren, onderofficieren en gewone soldaten en miliciens, die met de rug tegen de Wolga de in

Для германской народной армии препятствий не существует.
Всякое дальнейшее сопротивление — бессмысленное кровопролитие!

puin geschoten stad tegen de voortdurend aanvallende vijand verdedigden. Om elke straat, elke ruïne, elk stuk muur werd verbeterd gevochten en iedere stelling werd door de Russen meermalen heroverd voor ze voorgoed verloren ging.

Vergeleken met de redding van Moskou eind 1941, betekende het behoud van Stalingrad aanzienlijk meer. Toen had men de agressor — en wel voor het eerst — in zijn opmars gestuit en hem het uitzicht op een snelle overwinning ontnomen. Nu echter werd, psychologisch en strategisch, het keerpunt in de Tweede Wereldoorlog bereikt. Hoewel Stalingrad in de eerste plaats de Sowjetunie, haar leiders en bevolking aanging, had de Russische overwinning ook verstrekkende gevolgen voor het hele geallieerde kamp, (waar zij allerwegen met enorme geestdrift werd begroet), en in het bijzonder voor de zwaarbeproefde inwoners van de bezette gebieden, die er nieuw vertrouwen in de uiteindelijke bevrijding uit putten. Het is daarom ook niet te verwonderen dat zij, die rechtstreeks bij de operaties rond Stalingrad betrokken waren, later aanspraak hebben gemaakt op het beslissende aandeel in de overwinning. Bij elke collectieve actie die met succes wordt bekroond, is dit de gebruikelijke gang van zaken; westerse staatslieden en generaals uit de Tweede Wereldoorlog hebben er in hun publikaties genoeg voorbeelden van geleverd. De kwestie-Stalingrad is echter gecompliceerder doordat de geschiedenis van de slag op last van de Sowjetautoriteiten meermalen is herschreven en op tal van punten doelbewust is vervalst. Onmiddellijk na de overwinning eiste Stalin alle eer voor zich op. Omdat hij niet alleen als groot staatsman, maar ook als geniaal strateeg geëerd wilde worden, hebben de hem dienende scribenten het aandeel van de militaire deskundigen stelsmatig geminimaliseerd, met name dat van de in ongenade gevallen maarschalk Zjoe-kow. De legende van Stalin, die alles vooruit had gezien en de uitvinder was van het strategisch tegenoffensief, maakte na zijn dood spoedig plaats voor een verguizing, die evenwel weer een onderdeel was van een nieuwe mythevorming. Chroesjtsjow wilde namelijk zijn rol meer reliëf geven door de verdiensten van anderen te kleineren (Stalin) of zelfs te verzwijgen (Malenkov). Na zijn val werd de zaak slechts gedeeltelijk rechtgezet, zodat sommige gebeurtenissen en figuren nog steeds niet de waardering hebben gekregen die ze verdienen. We kunnen aannemen dat Stalin op het staatkundige vlak en Zjoe-kow en Wasilewski op het militaire de belangrijkste bijdrage tot de overwinning hebben geleverd, maar dat de zege als zodanig het gemeenschappelijke werk was van leiders en massa's militairen en burgers, strijders en helpers, die zich elk op hun eigen terrein met hun hele persoonlijkheid hebben ingezet.

Boven: behalve met wapens probeerden de Duitsers de Russische soldaten ook met affiches als deze tot overgave te bewegen.

Links: v.l.n.r. Jeremenko, Tsjoeganow en Chroesjtsjow in het Russische stafkwartier.

DE VERDERE DUITSE OFFENSIEVEN

VERDUN AAN DE WOLGA

GERARD KRAMER

'Ik wilde de Wolga bereiken en wel op een bepaalde plaats en bij een bepaalde stad. Toevallig draagt die stad de naam van Stalin. Maar denkt u nu niet dat ik om die reden daarheen ben gemarcheerd — de naam had ook anders kunnen zijn. Ik ben erheen gemarcheerd omdat het een heel belangrijk punt is. Men snijdt er namelijk dertig miljoen ton verkeer af, waaronder bijna negen miljoen ton olie. Alle tarwe uit de geweldige gebieden van de Oekraïne en het Koebangebied vloeit er samen om naar het noorden getransporteerd te worden; er bevindt zich een geweldige overslagplaats. Die plaats wilde ik nemen. U weet dat wij heel bescheiden zijn — maar wij hebben haar genomen! Er zijn

als belangrijk Russisch verkeerscentrum volledig uitgeschakeld. De stad lag onder zwaar artillerievuur, de bommen vielen als sneeuwvlokken in een Russische winter, een groot deel van de stad lag in puin en ten noorden en ten zuiden van Stalingrad hadden de Duitsers de Wolga bereikt. Het 'beslissende' — 'geen schip de Wolga meer op' — was op dat ogenblik al bereikt.

Maar waarom dan nog die massale (bepaald niet door 'kleine stoottroepen' uitgevoerde) aanvallen? Waarom de hoofdmoot van legergroep B (het 6e leger van Paulus) en steeds nieuwe reserves die stad ingestuurd, terwijl de flankdekking van hoogst twijfelachtige waarde was?

deren zouden de Russische troepen in het Stalingradgebied uitgeschakeld moeten worden. De verovering van de stad zelf zou daarvoor niet voldoende zijn, wellicht niet eens doorslaggevend. Maar voor een omsingeling van het gehele gebied (ongetwijfeld de tactiek met de meeste kansen) had Hitler niet voldoende troepen, zeker niet nu hij wilde vasthouden aan een gelijktijdige operatie in de Kaukasus. In feite bleven hem weinig andere mogelijkheden over dan een frontale aanval op de stad zelf. De militaire risico's waren groot, en dat wist hij. Maar hij nam ze, zoals hij al zoveel risico's had genomen. Hij was ervan overtuigd dat de val van Stalingrad een onherstelbare morele klap zou betekenen

Süddeutscher Verlag

daar alleen nog maar een paar kleine weerstandsnesten. Nu zeggen de anderen: 'Waarom strijdt u dan niet sneller?' Omdat ik daar geen tweede Verdun wil hebben, maar liever met kleine stoottroepen vecht. Tijd speelt daarbij in het geheel geen rol. Er komt geen schip de Wolga meer op. En dat is het beslissende!'

Deze 'bescheiden' woorden richtte Hitler op 8 november 1942 tot zijn *alte Kameraden* in de *Bürgerbräukeller* in München, waar ze de mislukte putsch van 1923 herdachten. Maar op het ogenblik dat hij deze enthousiast ontvangen rede uitsprak, was hij al meer dan twee maanden bezig zijn eigen woorden te ontcrachten. Al in september was Stalingrad

Een brandende raffinaderij in de Kaukasus.

Vorige pagina: strijd op leven en dood in een verwoeste fabriekshal te Stalingrad.

Het Stalingradgebied had grote strategische betekenis, ook al was de oorlogsindustrie in de stad zelf goeddeels uitgeschakeld. Voor een gunstige afloop van het offensief in de Kaukasus kon de beheersing van dit stuk Wolga zelfs essentieel genoemd worden: een Russische tegenaanval vanuit deze streek zou de Kaukasus kunnen afgrendelen en de Duitse troepen zouden in de rug kunnen worden aangevallen, met alleen een ontsnappingsmogelijkheid via de Krim. Om dit te verhin-

voor het Sowjetregime en voor het Russische volk. Bovendien was er dan een mogelijkheid dat bondgenoot Japan de Sowjetunie de oorlog zou verklaren en dat Turkije (aan de 'overzijde' van de Kaukasus) zijn neutraliteit zou opgeven, wat van groot belang zou zijn voor het verdere verloop van de oorlog in het Midden-Oosten.

Stalingrad werd voor Hitler een obsessie. Hij was bereid de *Blitzkrieg* ervoor te staken en zijn troepen vanuit de wijde steppen de dichtbebouwde stad met haar ravijnen en steile Wolga-oeveren in te sturen en ze daar een strijd te laten leveren waaraan ze niet gewend waren en waarop ze niet waren voorbereid. Hij was bereid de kilometer als afstandsmaat

in te ruilen voor de meter en de plattegrond van Stalingrad tot belangrijkste stafkaart op zijn hoofdkwartier te maken. Hij was bereid het 4e pantserleger en een groot deel van de luchtmacht aan legergroep A te onttrekken en de flanken van legergroep B (vooral die langs de Don) als gevolg van deze niet te overziene ingreep roekeloos te verzwakken.

Steeds meer Duitse eenheden werden weggehaald om in Stalingrad te worden ingezet, zodat de flanken in de late herfst nagenoeg geheel bedekt moesten worden door troepen van de bondgenoten, die mede door een onvoldoende en verouderde bewapening een zeer beperkte gevechtscapaciteit hadden. In

ten naar Stalingrad waren afgevloeid, kwamen neer op het hoofd van de commandant van legergroep A, List. En toen Jodl, stafchef van het hoofdkwartier van de *Wehrmacht*, hem met krachtige argumenten verdedigde en de verantwoordelijkheid bij Hitler zelf legde, viel ook hij tijdelijk in ongenade. List werd ontslagen. Het volgende hoofd dat viel, was dat van Halder, chef van de generale staf van het leger. Hij lag al geruime tijd overhoop met Hitler en een breuk kon moeilijk uitblijven. Over de precieze aanleiding voor Halders ontslag doen vele meningen de ronde; ze is niet geheel duidelijk. Belangrijker is echter de diepere oorzaak: Halder moest (soms onder openlijk

september werd Halder ontslagen met de mededeling dat er nu eens een stafchef nodig was die niet alleen militaire bekwaamheden bezat, maar ook een groot geloof in de nationaal-socialistische idee, iets wat van Halder niet kon worden verwacht.

De omvangrijke Duitse operaties in het zuiden maakten de situatie in de noordelijke en centrale delen van het *Ostfront* er voor Hitler niet beter op. De krachtsverhoudingen verschoven steeds meer in het voordeel van de Russen, die reserves gingen vormen van een omvang waartoe Hitler niet in staat was. Desondanks wilde de *Führer* niets weten van een bekorting van het grillige, oostelijke

Mondadori

het Dongebied bevonden zich (van noord naar zuid) het 2e Hongaarse leger, het 8e Italiaanse leger en het 3e Roemeense leger van Dumitrescu, dat ook al aan legergroep A was onttrokken. Ten zuiden van Stalingrad werd de rechterflank van Hoths 4e pantserleger gedekt door het 4e Roemeense leger van Constantinescu.

Hitlers obsessie bleek ook uit zijn houding tegenover zijn militaire ondergeschikten. Toen de operatie in het zuiden niet zo vlot verliep als de *Führer* zich wel gedacht had, moesten niet alleen vele lagere commandanten het veld ruimen, maar werd ook aan de top het mes erin gezet. De teleurstellingen in de Kaukasus vanwaaruit zoveel strijdkrach-

In de doodse straten van het winterse Stalingrad rukken Duitsers voorzichtig op, want in elk huis, in iedere portiek loert hier voor hen de dood.

test) met lede ogen aanzien hoe Hitler een steeds groter persoonlijk stempel op de oorlogvoering ging drukken en de rol van de generale staf steeds verder verkleinde, zeker nadat hij eind 1941 naast het oppercommando van de *Wehrmacht* ook het oppercommando van het leger aan zich had getrokken. De spanningen tussen de korporaalführer en de beroepsofficier van de oude school namen dan ook voortdurend toe, met name ten aanzien van de operaties in Rusland. Op 24

front door zich terug te trekken uit het gebied ten oosten van Smolensk en dat rond Demjansk. Integendeel, een verkorting van het front, akkoord — maar dan vanuit de meest oostelijke stellingen, dat wil zeggen: door verovering van de meest westelijke Russische posities ten noordwesten en ten zuidwesten van Moskou. Het bleek al spoedig dat hiervan geen sprake kon zijn. Ondanks hevige gevechten, met aan beide zijden vrij zware verliezen, bleven zowel de Duitse acties als de Russische tegenacties in de zomer en herfst van 1942 van een tamelijk plaatselijk karakter, zonder strategische belangrijke frontverschuivingen. Ook bij Leningrad wijzigde de situatie zich niet essentieel. Het grote strijd-

toneel lag in 1942 in het zuiden, aan Don en Wolga en in de Kaukasus.

Evenals de opmars naar Stalingrad was de Duitse aanval naar de Kaukasus aanvankelijk zeer voorspoedig verlopen, ondanks de ingekrompen strijdkrachten. *Armeegruppe Ruoff* (het 17e leger en het 3e Roemeense leger) en Von Kleists 1e pantserleger, vanuit de lucht ondersteund door delen van de ook bij Stalingrad opererende 4e luchtvloot, trokken begin augustus over een breed front in snel tempo door de Ponto-Kaspische Laagte naar het zuiden, nadat zij eind juli de Don waren overgestoken en Rostow hadden veroverd. Alleen aan de talrijke rivieren en riviertjes was van enige Russische tegen-

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

GENERAAL PAULUS

Welhaast geen enkele Duitse naam is zo innig met de slag om Stalingrad verbonden als die van generaal (later veldmaarschalk) Paulus, die met zijn leger de grootste verantwoordelijkheid toebedeeld had gekregen bij de taak Hitlers dagdromen daar te realiseren. Dagdromen die ook voor Paulus in een nachtmerrie zouden eindigen.

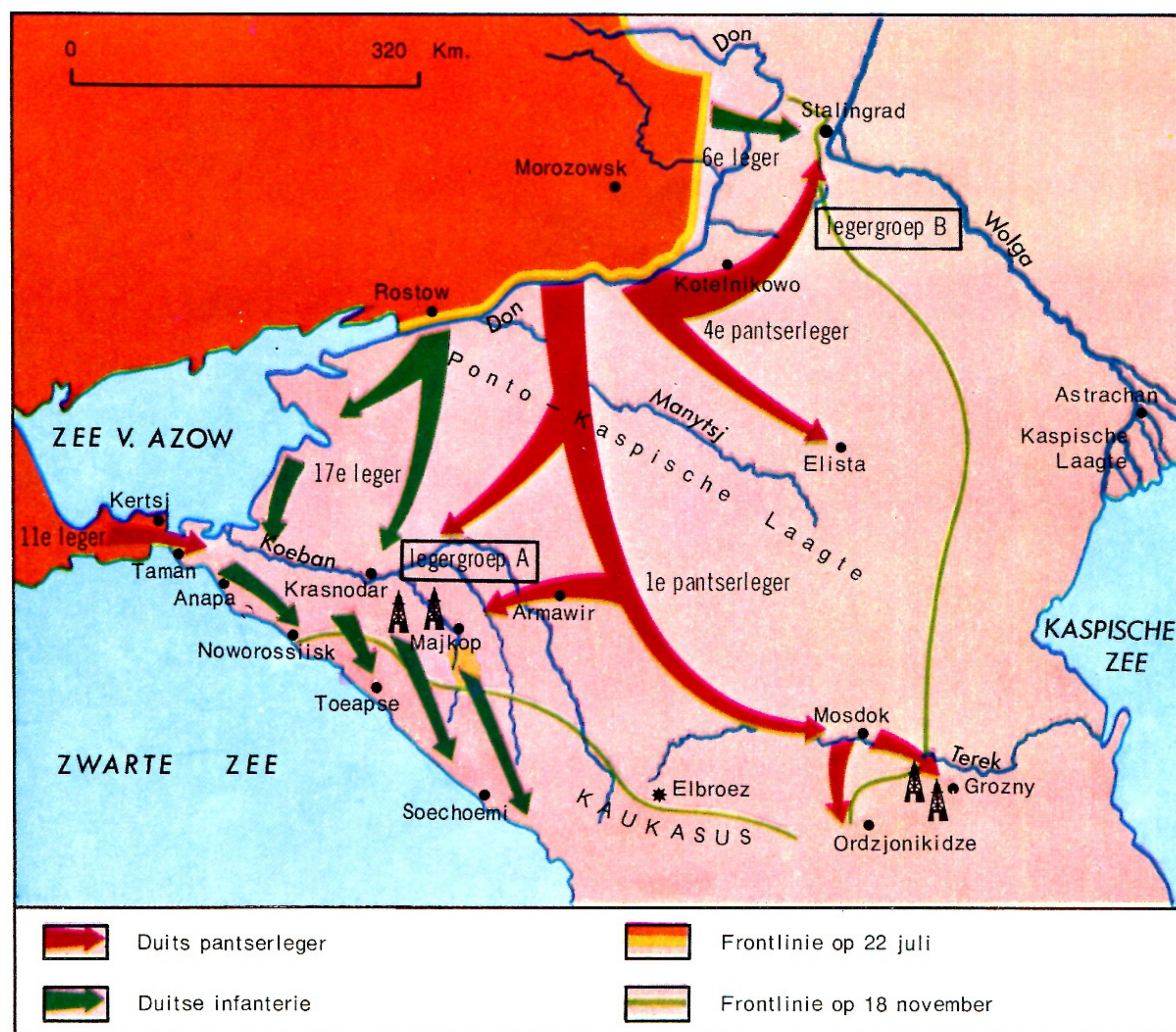
Friedrich, Wilhelm, Ernst Paulus was eenen-veertig jaar toen hij de aanval op Stalingrad inzette. Betrekkelijk jong voor een generaal met een dergelijke missie, zeker gezien zijn geringe ervaring als commandant te velde.

Want na het begin van zijn officierscarrière in het Keizerlijke Leger van Wilhelm II, in 1911, speelde zijn militaire loopbaan zich voornamelijk achter het bureau af. Daar ontwikkelde hij zich tot een bekwaam stafofficier van het traditionele type: zich bijna uitsluitend wijddend aan militaire zaken, afzijdig van de politiek; aristocratisch in zijn optreden, maar strikt loyaal ten opzichte van zijn collega's — en ten opzichte van Duitsland. Ook toen Hitler in 1933 de macht greep. En zeker toen Hitler het Duitse leger de betekenis teruggaf die het vóór 1918 had gehad; een betekenis die zoveel Duitse officieren van de oude stempel het zo graag toekenden.

Met de wederopbloei van het Duitse leger maakte Paulus snel promotie. In 1935 werd hij kolonel en stafchef van het nieuw gevormde hoofdkwartier van de gemechaniseerde troepen in Berlijn. Hij werd een van de mannen die in 1939 de Tweede Wereldoorlog inzetten met de aanval op Polen. Paulus was erbij, als stafchef van het 10e leger, waarover Von Reichenau het commando voerde. Dit duo maakte van het leger (na 'Polen' herdoopt tot 6e leger) een elite-strijdmacht met grote reputatie, ingezet tegen onder meer België en Frankrijk.

Paulus' beloning was de functie van plaatsvervangend chef van de generale staf van het Duitse leger. Met grote ijver zette hij zich aan de uitwerking van Hitlers plannen voor de veldtocht tegen de Sowjetunie, om in januari 1942 ook daadwerkelijk aan die veldtocht deel te gaan nemen. Op aanbeveling van Von Reichenau ging Paulus terug naar 'zijn' leger, nu niet als stafchef, maar als commandant, om Hitler de definitieve overwinning in het oosten te bezorgen. Als stafchef kreeg hij in mei generaal Arthur Schmidt naast zich, evenals Paulus een betrekkelijk jong officier, die zijn carrière bij de staf had gemaakt en met een plichtsgetrouwheid die nauw aansloot bij die van Paulus.

Paulus, de stafofficier die zelfs nog nooit ook maar een regiment had gecommandeerd. Paulus, de aristocraat die zijn weinig aristocratische Führer trouw bleef, ook in het ontmenselijke Stalingrad van winter 1942/43. Paulus, de bureaucraat, die zich pas in Russische krijgsgevangenschap actief met politiek ging bemoeien en die zich toen, in het Nationaal-komitee Freies Deutschland, tegen Hitler en het nationaal-socialisme keerde.

Boven: de Duitse operaties in de Kaukasus waren in de eerste plaats gericht op de belangrijke olievelden bij Majkop en Grozny.

Geheel boven: generaal Paulus, die zich in Stalingrad aan de Russen moest overgeven.

stand sprake. Het merendeel van de Russische troepen vluchtte voor de Duitsers uit in de richting van de bergen. In een verzen-gende hitte, met temperaturen van tegen de 50° C, overbruggden de Duitsers binnen veer-tien dagen een afstand van enige honderden kilometers. Op 8 augustus stond Ruoff voor Krasnodar, aan de benedenloop van de Koe-ban, en Von Kleist (via de bovenloop van de Koeban) voor Majkop, dat zijn faam dankte aan de iets zuidelijker gelegen olievelden. Op 9 augustus werden de steden ingenomen. Maar er rees meteen al ernstige twijfel aan de waarde van de Majkop-olievelden: dikke, zwarte rookwolken maakten de Duitsers duidelijk dat de Russen de olie liever ver-

Rechts boven: dit beeld toont een groot deel van Stalingrad, nadat de 'Luftwaffe' zijn wrede karwei had uitgevoerd.

Rechts onder: straatgevechten in Stalingrad, toen de Duitsers nog dachten te winnen.

brandden dan ze in Duitse handen te laten vallen. Hierdoor, en door de snelheid van de voorafgaande veroveringen, werden de Kaukasusplannen op een nog ambitieuzer niveau 'aangepast': zodra de verovering had plaats-gehad van het oliegebied van Majkop (een team Duitse specialisten werd in gereedheid gebracht om te redden wat er nog te redden viel) én van het Tamanschiereiland (waar-door contact zou kunnen worden gemaakt met de Duitse troepen op de Krim), zou de groep van Ruoff het gehele Koebangebied voor zijn rekening nemen en zou het 1e pantserleger zich concentreren op het meer oostelijk gelegen deel van de Kaukasus. De strategische doelen waren respectievelijk de

Zwarte-Zeekust en de grote olievelden van Grozny en het buiten de aanvankelijke plannen gevallen Bakoe. De verovering van deze oliegebieden werd des te noodzakelijker toen de installaties en voorraden bij Majkop nagenoeg volledig vernield bleken. En dat terwijl het oliegebrek bij de Duitsers steeds ernstiger vormen ging aannemen: het 1e pantserleger had wegens brandstoftekort de opmars al moeten vertragen. Daarom werden de plannen al op 18 augustus van kracht, hoewel het Tamanschiereiland toen nog niet veroverd was.

De Duitsers hadden haast, maar kregen steeds minder oog voor wat menselijk en technisch gesproken mogelijk was: met be-

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Presse Bild Zentrale

perkte (en nu wederom gesplitste) strijdkrachten en een stagnerende bevoorrading hadden zij Rostow honderden kilometers achter zich gelaten om te vechten over een front dat nu verbreed werd van de Krim tot de Kaspische Zee, een afstand van (in vogelvlucht) ongeveer 900 km.

Was de *Blitzkrieg*-achtige opmars geen overwinning? De strategische doelen waren nog niet bereikt en juist waar die in zicht kwamen, werd de tegenstand van de Russische troepen — die bovendien meer vertrouwd waren met het bergterrein — steeds hardnekkiger. En wat zou er gebeuren met de olievelden van Grozny en Bakoe als de Russen die niet zouden kunnen houden? Met

pa. Meer naar het oosten bereikten zij op 22 augustus de hoogste top van de Kaukasus, de Elbroez; eind augustus drongen zij aan de rivier de Terek door tot op enkele tientallen kilometers van Grozny.

Maar hiermee was de *Blitzkrieg* ten einde en begon in het bergland een bloedige stellingenoorlog, zowel langs de Zwarte-Zee kust als in het gebied tussen Zwarte Zee en Kaspische Zee. Om de belangrijke havens Toeapse en Soechoemi ontwikkelde zich een lange en felle strijd, maar met steun van de vloot (voor bevoorrading en aanvoer van reserves) slaagden de Russen erin hun vijanden van de kust weg te houden.

Langs de Terek boekten de Duitsers, in hun

Een steeds groter deel van de 4e luchtvloot werd bij Stalingrad ingezet en de Russen kregen voor het eerst het overwicht in de lucht. Herhaaldelijk hadden zij vrij spel bij het bombarderen van de Duitse stellingen langs de Terek, ook al omdat het Von Kleist aan voldoende luchtafweergeschut ontbrak. Midden november was het Duitse front in de Kaukasus volledig vastgelopen. De enige Duitse hoop lag in de val van Stalingrad, waardoor aan de operaties van legergroep A meer aandacht zou kunnen worden gegeven.

Bij Stalingrad maakten de Duitsers eind augustus langzaam vorderingen. Langzaam, want ook hier werd de Russische tegenstand

Fotoarchief Spaarnestad

het lot van Majkop in gedachten liet zich dat niet moeilijk raden. Maar 'als ik de olie van Majkop en Grozny niet krijg, moet ik deze oorlog beëindigen', had Hitler gezegd. Majkop was al verloren en precies zoals voor Stalingrad had Hitler weinig keus meer.

Het einde van augustus en het begin van september brachten de Duitsers nog een aantal successen. Op 30 augustus bereikten zij Anapa aan de Zwarte Zee; in de nacht van 1 op 2 september werd op het Tamanschiereiland contact gemaakt met de Krimtroepen (één Duitse en vijf Roemeense Krimdivisies konden daardoor in de Kaukasus worden ingezet); op 6 september viel de vlootbasis Noworossiisk, iets ten zuiden van Ana-

Een gewonde Russische soldaat wordt in de besneeuwde spookstraten van Stalingrad door kameraden uit de vuurlinie gedragen.

Rechts: trots steekt deze Duitser nog de swastikavlag uit op een veroverd gebouw.

pogingen om Grozny te bereiken, evenmin doorslaggevende vooruitgang, noch vanuit het noorden bij Mosdok, noch (daarna) vanuit het westen bij Ordzhonikidze. Steeds weer zorgden Russische tegenaanvallen voor een verzwakking van het 1e pantserleger, dat niet alleen met een gebrek aan voorraden en reserves te kampen had, maar dat ook steeds minder vanuit de lucht gesteund werd.

steeds heviger. Op verscheidene plaatsen gingen de Russen zelfs tot tegenacties over. Zo werd bijvoorbeeld hun druk op het 14e pantserkorps, dat op 23 augustus bij Rynok ten noorden van Stalingrad de Wolga had bereikt, zo sterk, dat commandant von Wiersheim overwoog zijn stelling aan de rivier op te geven; een 'zwakte' die hem zijn functie kostte.

Toch werden de Duitse posities bij Stalingrad voortdurend gunstiger. Toen begin september Hoths 4e pantserleger erin slaagde om vanuit het zuiden contact te krijgen met Paulus' 6e leger, werd de situatie voor de zich terugtrekkende Russische 62e en 64e legers steeds moeilijker. Op 5 september ver-

overden de Duitsers het spoorwegstation Woroponowo, ten zuidwesten van Stalingrad, en stootten vanaf daar in enkele dagen door naar de Wolga. Niet alleen was Stalingrad daarmee geheel door het vuur van de Duitse troepen en het water van de Wolga ingesloten, ook was het 62e leger van het 64e afgesneden. Het 62e leger bevond zich binnen de 'ring' en werd nu teruggedreven naar de buitenwijken van de stad zelf. De slag om Stalingrad werd nu ook de slag in Stalingrad, waar een door de voorafgaande strijd sterk verzwakt 62e leger het moest opnemen tegen de oorlogsmachine van Paulus, Hoth en (luchtvlootcommandant) von Richthofen. De Duitse infanterie- en tank-

eenheden waren vele malen sterker dan de Russische; de Duitse suprematie in de lucht was zonder meer overweldigend en er werd bovendien effectief gebruik van gemaakt. In de regel werd een Duitse aanval met een luchtbombardement ingeleid; onder dekking daarvan drongen de tanks op, die op hun beurt dekking gaven aan de infanterie. Een uitzichtloze situatie voor de Russen, zo meende de commandant van het 62e leger, Lopatin. Stalin, Zjoekow, Jeremenko en de andere militaire leiders wensten Stalingrad echter niet prijs te geven, niet alleen om emotionele, maar ook om militaire redenen: ten oosten van Stalingrad was niets waarop men zich eventueel kon terugtrekken en via de

Kaspische Laagte zou Centraal-Azië voor de Duitsers openliggen. Lopatin werd van zijn post ontheven en op 12 september opgevolgd door Tsjoekow, die zich met grote ijver zette aan de taak om de order gestand te doen welke diezelfde dag door de Militaire Raad van het Front werd uitgegeven: 'De vijand moet in Stalingrad vernietigd worden.'

Voorlopig was het initiatief echter nog aan de Duitsers. Nog voor Tsjoekow zich goed en wel had kunnen inwerken, startten zij op 13 september hun grote offensief binnen Stalingrad, dat erop gericht was het 62e leger in tweeën te splijten. De speerpunt van de aanval was gericht op het centrale deel van de stad, met onder andere de strategisch

HET IS BEGONNEN

In de donkere uren van de prille morgen is het gewoonlijk het stilst in Stalingrad. Slechts hier en daar klinkt het geratel van een machinepistool, de explosie van een handgranaat. Het sneeuwt. Een witte deken bedekt de mannen, die in de voorste linies tegen elkaar gedrukt, in de schuttersputten en loopgraven doezelen.

Om klokslag vier uur wordt soldaat Konjoe-kow opeens klaar wakker. Hij kijkt op, grijpt automatisch naar een handgranaat en luistert. Er is iets vreemds aan de hand... een dof gerommel... een onophoudelijk gedreun in de verte, dat de aarde doet beven...

De soldaat naast hem is ook wakker geworden en fluistert: 'Hoor je het, Misja?'

'Ja, wat is het?'

'Het zijn onze kanonnen.'

'Hoe weet je dat?'

'Dat hoor je aan hun stem.'

'Het is ver weg.'

'Veertig, vijftig kilometer naar het noorden ongeveer.'

'Als dat waar is, als dat ónze kanonnen zijn...'

'Het zijn de onze, ik weet het zeker.'

'... dan zien we toch nog het Grote Land terug, Petja... Petja, Petja, dan zien we het Grote Land terug!' En in het donker omarmen de twee vuile, ongeschoren, tot op het gebeente verkleumde soldaten elkaar en lachen, lachen tot de tranen over hun gezicht lopen.

Er ontstaat een zonderlinge bedrijvigheid langs het hele Russische front. Overal beginnen in de commandoposten de telefoons te rinkelen. Bevelen worden er echter niet gegeven. Het is telkens dezelfde vraag die wordt gesteld:

'Horen jullie het ook?'

'Nee. Wat?'

'Ga dan naar buiten en luister!'

'Heb je het gehoord?'

'Ja, kameraad, we hebben het gehoord.'

'Maak iedereen wakker, iedereen moet het horen!'

'Horen jullie het?'

'Natuurlijk horen we het. Het is ónze artillerie!'

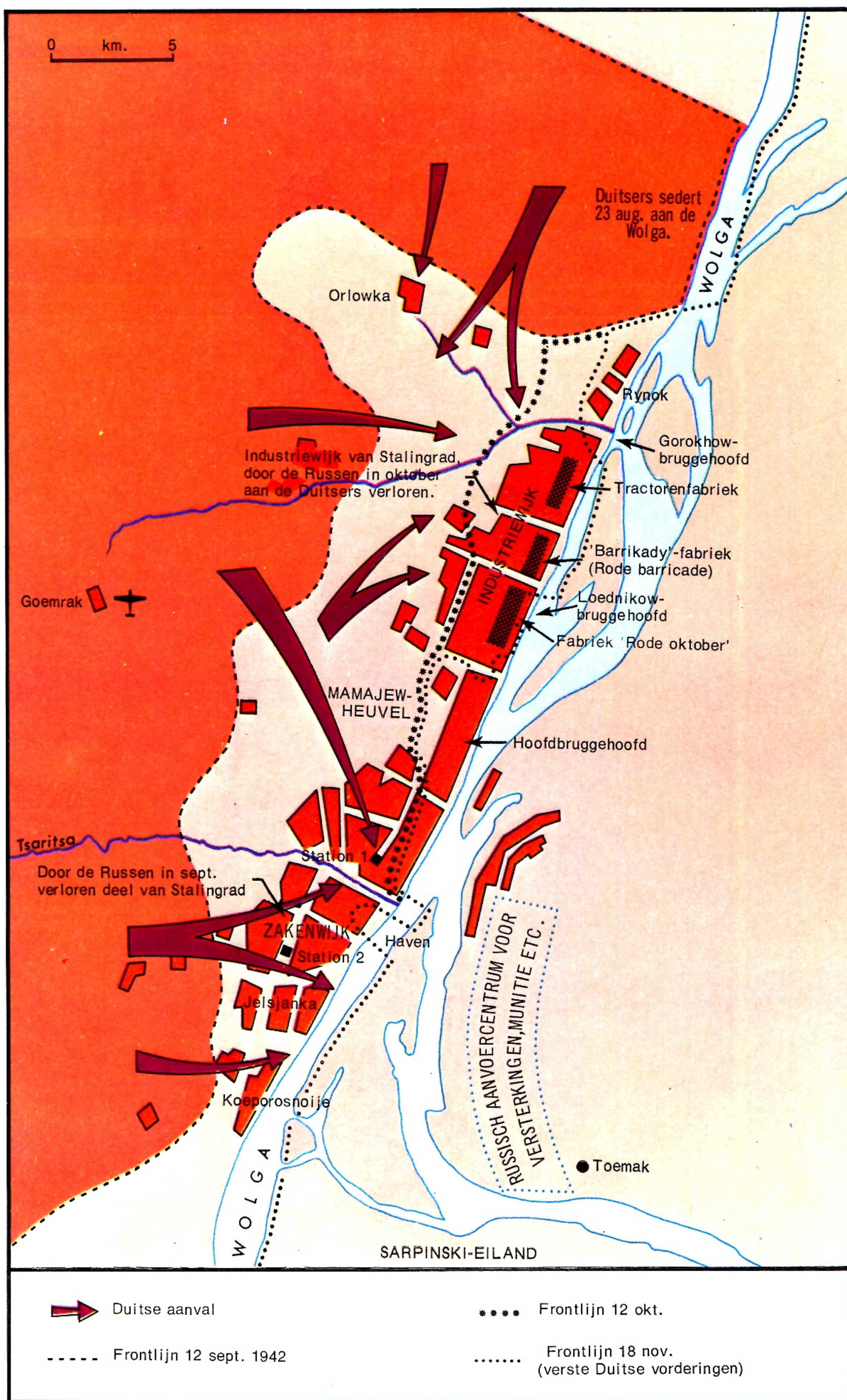
'Ja, het is onze artillerie. Het is begonnen!'

'Leve Rusland!'

Uit: Revue 24-11-1962.

Fotoarchief Spaarnestad

Op 28 december schrijft korporaal Heinzberg uit Keulen in een ruïne te Stalingrad het volgende in zijn dagboek:
'Alle paarden die zich in het omsingelde gebied bevonden, zijn nu geslacht. Ik zou een kat kunnen opeten, dat zou me goed smaken. De soldaten om mij heen zien er uit als lijken of

krankzinnigen. Zij zoeken alleen nog maar iets eetbaars. Zij nemen geen dekking meer, zij hebben nauwelijks de kracht om te lopen of zich te bukken. Vervloekt zij deze oorlog! Vervloekt alles om mij heen!

Uit: Revue 5-1-1963

zeer belangrijke Mamajewheuvel, vanwaar niet alleen de hele stad met precisie onder vuur genomen kon worden, maar ook de Russische artilleriestellingen op de oostelijke oever van de Wolga. De Duitsers slaagden erin enige kilometers verder op te dringen en een deel van de Mamajewheuvel te veroveren, maar een doorbraak naar de Wolga bleef uit. De tegenaanval van Tsjoekow op 14 september mislukte reeds in het beginstadium; tegen de middag zetten de Duitsers met grote kracht hun offensief voort om snel een beslissing te kunnen forceren. Zij drongen nu tot diep in het centrum van de stad door en bedreigden de belangrijkste aanlegplaatsen aan de Wolga. Dat was van des te

Links: deze kaart van het verloop van de strijd in Stalingrad toont hoe er tenslotte gevochten werd om elke vierkante meter.

Rechts: Sowjet-infanteristen ontwikkelden zich in de maandenlange strijd tot ware experts in een dodelijke stadsguerrilla.

groter belang vanwege de aanvoer van versterkingen voor Tsjoekow: juist in de nacht van 14 op 15 september zou de 13e garde-infanteriedivisie van Rodimtsew (met een sterkte van bijna 10.000 man) over de Wolga gezet worden. De Russen slaagden erin de aanlegplaats in handen te houden, maar 's nachts konden slechts drie regimenten de westelijke oever bereiken door de hernieuwing van het Duitse offensief in de vroege ochtend van de vijftiende september. Ten koste van talloze levens werd nu om iedere vierkante meter van de stad gestreden. Het centraal station wisselde enige malen per dag van bezetter, de Mamajewheuvel leek op een kerkhof met open graven.

Met inzet van nieuwe reserves gingen de gevechten de daaropvolgende dagen onverminderd voort. Volgens een nieuwe tactiek gingen de Russen nu met kleinere eenheden en op zeer kleine afstand van de Duitse linies opereren om de Duitse luchtbombardementen te bemoeilijken. Tsjoekow dacht op die manier het Duitse aanvalspatroon te kunnen doorbreken. Maar de Duitsers bleven aan de winnende hand. Ook het begin van een Russisch tegenoffensief op wat toen nog het Stalingradfront heette (dat wil zeggen het gebied vlak ten noorden van de stad) bracht geen verlichting; de poging om vanuit het noorden over land contact te krijgen met het 62e leger mislukte. In de nacht van 21 op 22 september sneden de Duitsers het leger van Tsjoekow in tweeën en veroverden de centrale aanlegplaats. Op verscheidene plaatsen in het zuiden van de stad braken de Duitsers nu door naar de Wolga, zodat daar nog slechts enkele 'bruggehoofden' in Russische handen bleven. Zoals verwacht kon worden, richtte de Duitse aanval zich nu (behalve op de Mamajewheuvel, waarvan beide partijen een deel in handen hadden) hoofdzakelijk op het industriegebied en de arbeiderswijken in het noorden van de stad, waar de Russen een verhoudingsgewijs nog brede strook bezetten, een 'uitloper' als het ware in Duits gebied. Van drie kanten werd hier de aanval ingezet en op 1 oktober slaagden de Duitsers erin, zij het met zeer zware

Fotoarchief Spaarnestad

verliezen, de tangbeweging in het gebied van Orlowka te voltooien. Zij waren nu tot in de arbeiderswijken doorgedrongen.

Op 4 oktober begon de volgende stormloop. De Russen werden van het grootste deel van de Mamajewheuvel verdreven, maar de Duitse successen in de arbeiderswijken bleven beperkt en de Duitse verliezen waren zo groot, dat Paulus een korte gevechtspauze moest inlassen om de troepen enige rust te geven en reserves te kunnen aanvoeren. Paulus, gestimuleerd door de hem in het vooruitzicht gestelde post van stafchef op het hoofdkwartier van de *Wehrmacht*, leek nu de laatste krachten aan te spreken en zich gereed te maken voor de 'definitieve' slag. Gesteund

een uitputtingsslag zonder weerga. Dag en nacht gingen de gevechten door. De Tractorenfabriek viel in Duitse handen, maar de stormlopen op de twee andere complexen werden voorlopig (letterlijk) in bloed gesmoord. Steeds nieuwe aanvallen golfdan naar de fabrieken, waar gewapende arbeiders en soldaten zij aan zij vochten. Herhaalde malen moest Tsjoekow zijn hoofdkwartier verplaatsen.

Tien dagen duurde het voordat de Duitsers tot in de Barrikady- en Krasny-Oktyabr-fabrieken waren doorgedrongen, tien dagen waarin vele duizenden de dood vonden. Binnen de twee fabriekscomplexen gingen de gevechten echter onverminderd voort. Om

deel van het front kon halen en wat hij rechtstreeks uit Duitsland kon krijgen, goeddeels opgebruikt; de luchtmacht was sterk verzwakt, de aanvoer stagneerde. Stellig was hij niet meer tot een aanval als die van de veertiende oktober in staat. Tsjoekow had in de uiterst smalle strook langs de Wolga, die in feite werd gevormd door enkele smalle 'brughoofden', nog een handjevol soldaten en bewapende arbeiders over.

Op 11 november deed Paulus een laatste aanval, maar het was niet veel meer dan een stuiptrekking. Het 62e leger, nu door zwaar drijfs praktisch van de oostelijke oever van de Wolga afgesneden, werd opnieuw gespleten, maar de Duitsers slaagden er niet

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

vanuit de lucht, trokken op 14 oktober drie infanterie- en twee pantserdivisies op tegen de grote fabrieken langs de Wolga: de Tractorenfabriek, de Barrikadyfabriek en de Krasny-Oktyabr (Rode oktober)-fabriek. Het succes was (voor 'Stalingrad-begrippen') groot; op de avond van de veertiende oktober stonden de Duitsers gemiddeld ongeveer één kilometer dicht bij de Wolga; de Tractorenfabriek was omsingeld en de gevechten in de fabriekshallen namen een aanvang; het 62e leger was nu ook in het noorden in tweeën gespleten; de Russische verbindingen waren goeddeels uitgeschakeld; de Duitsers waren Tsjoekows commandopost tot op enkele honderden meters genaderd. Het was

De Tractorenfabriek, een van de drie grote fabrieken langs de Wolga, werd tijdens de strijd in oktober 1942 volledig verwoest.

ieder stukje werd gestreden, van man tegen man, met geweren, handgranaten, bajonetten en messen. Nergens ter wereld is ooit een hogere prijs betaald voor het bezit van een aantal fabrieksgebouwen. Aan de oevers van de Wolga was het weinig anders. Ook daar werd om ieder stukje Stalingrad gestreden. Eind oktober scheen er een einde te komen aan deze uitputtingsslag, niet door een beslissende overwinning van een van beide partijen, maar letterlijk door uitputting. Paulus had wat hij aan reserves van het 'rustige'

in de stad als geheel te veroveren en de nog overgebleven Russen in de Wolga te drijven. Paulus was bezig de laatste krachten van zijn eens zo machtige 6e leger te verspelen. Tsjoekow en zijn mannen hadden hun plicht gedaan: standhouden op de puinhopen van Stalingrad.

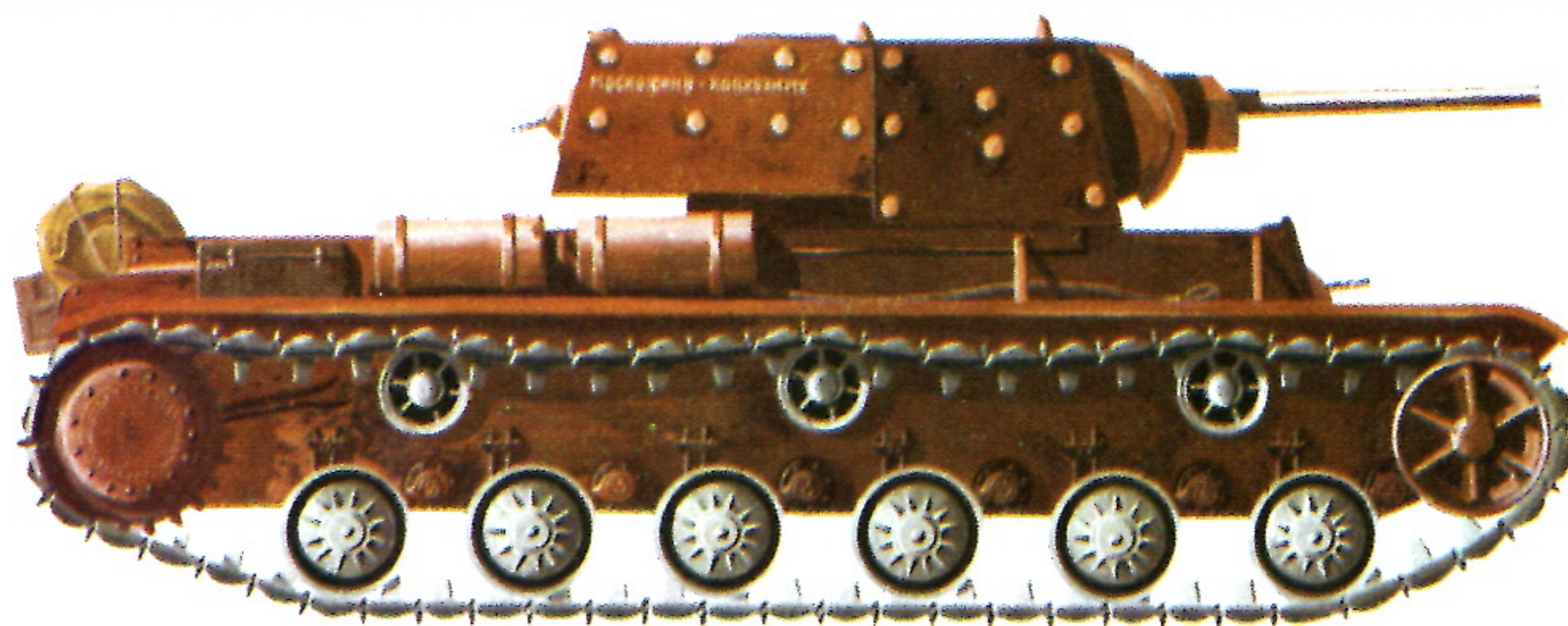
De Russen stonden klaar voor hun grote tegenoffensief op de sterk verzwakte Duitse flanken. Het keerpunt in de oorlog leek nabij. In Stalingrad had Rusland dood moeten bloeden zoals Frankrijk dat tijdens de Eerste Wereldoorlog in Verdun had moeten doen. Maar bij Verdun was ook Duitsland doodgebloed. En in die zin leek Stalingrad het 'Verdun aan de Wolga' te worden.

DE RUSSISCHE TEGENAANVAL

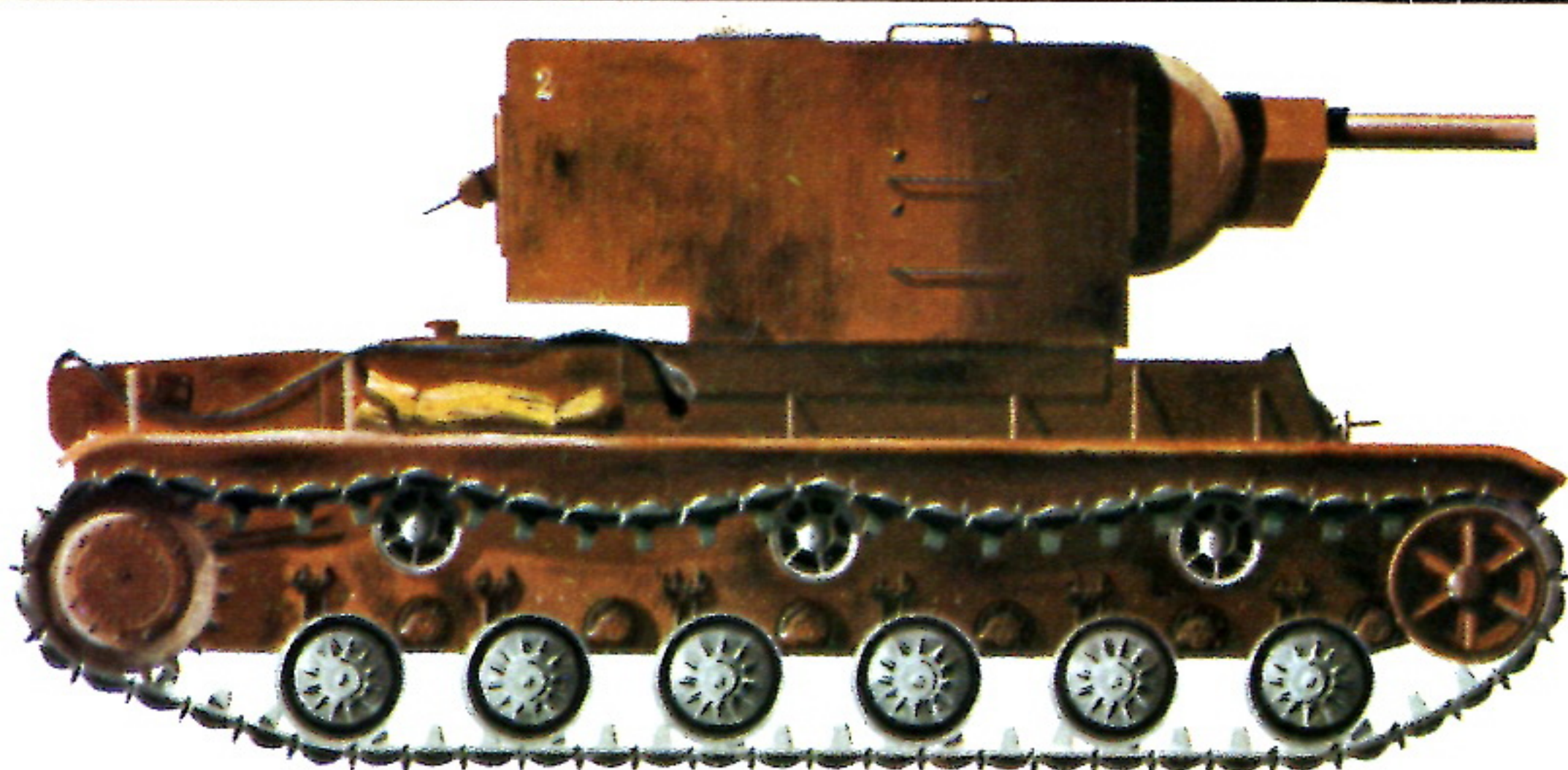
STALIN SLAAT TERUG

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

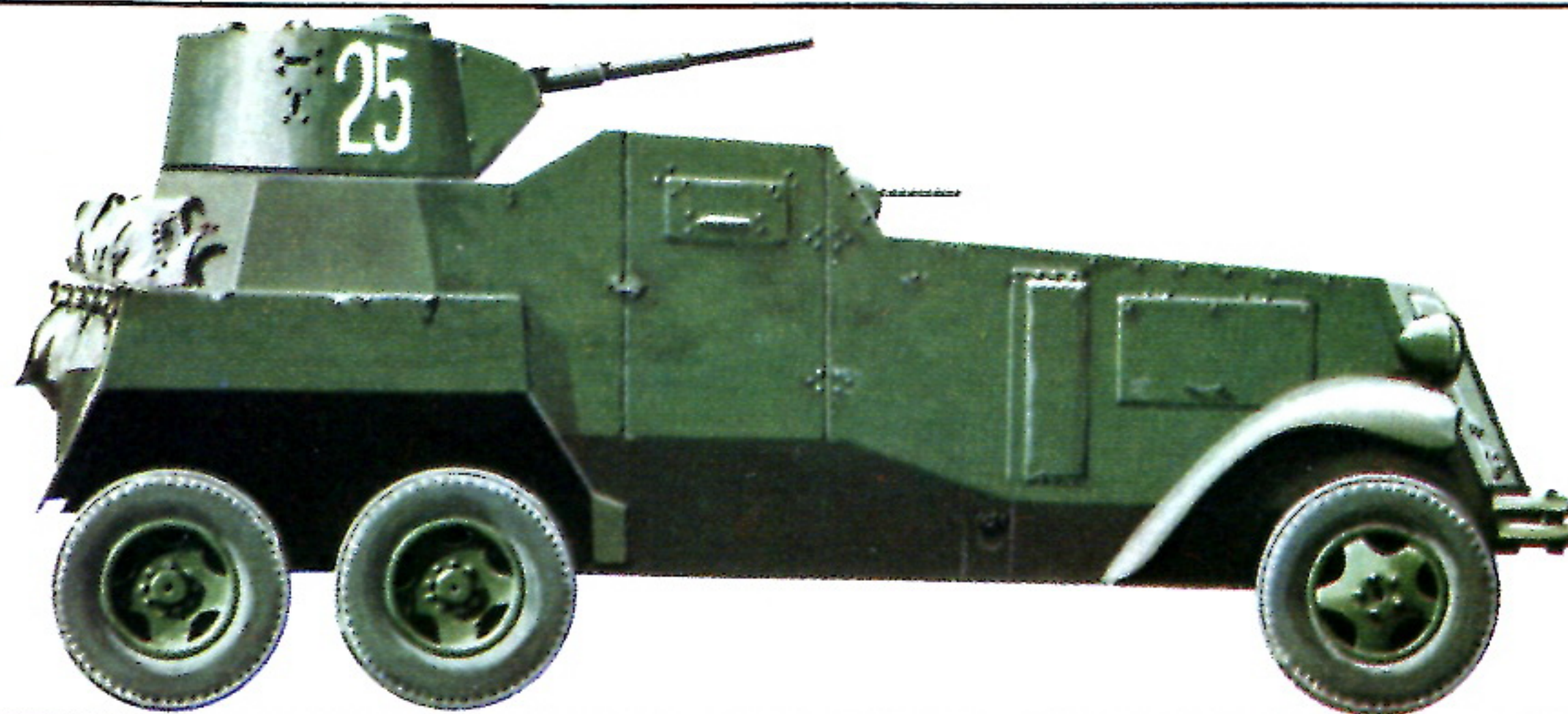

Een zeer onaangename verrassing voor de Duitsers vormde de Sowjettank KW-I (Klimenti Worosjilow), die beter was dan welke Duitse tank ook en door zijn zeer zware bepantsering immuun was voor vijandelijk vuur, met uitzondering van de 88-mm-granaten. In 1941 hadden de Russen echter nog slechts weinige van deze met vijf koppen bemande tanks, die 43,5 ton wogen en bewapend waren met een 7.62-kanon en drie machinegeweren.

De KW-II (eveneens genoemd naar Klimenti Worosjilow) was minder geslaagd dan zijn voorloper, de KW-I, maar bleek toch indrukwekkend genoeg om de Duitsers op afstand te houden. De toren van deze 52 ton wegende tank was echter te zwaar en te groot, zodat de KW-II's veelal achter de frontlijn dienst deden als gemotoriseerde artillerie. Deze tank met een bemanning van zes koppen had als bewapening een 122-mm- en 152-mm-houwitser en drie machinegeweren.

Hoewel deze Russische pantserwagen, de BA-10, al bij het begin van de vijandelijkheden volkomen verouderd was, speelde hij niettemin een zekere rol aan het Oostfront. De BA-10, een 45-mm-kanon gemonteerd op een vrachtwagenchassis, werd reeds in 1937 geïntroduceerd en deed dienst tot '44. Bemand met drie koppen, had de BA-10 behalve het kanon nog een machinegeweer.

Links: de Duitse gewonden werden eerst met vliegtuigen uit Stalingrad weggebracht, maar later kwam het vliegveld onder vuur.

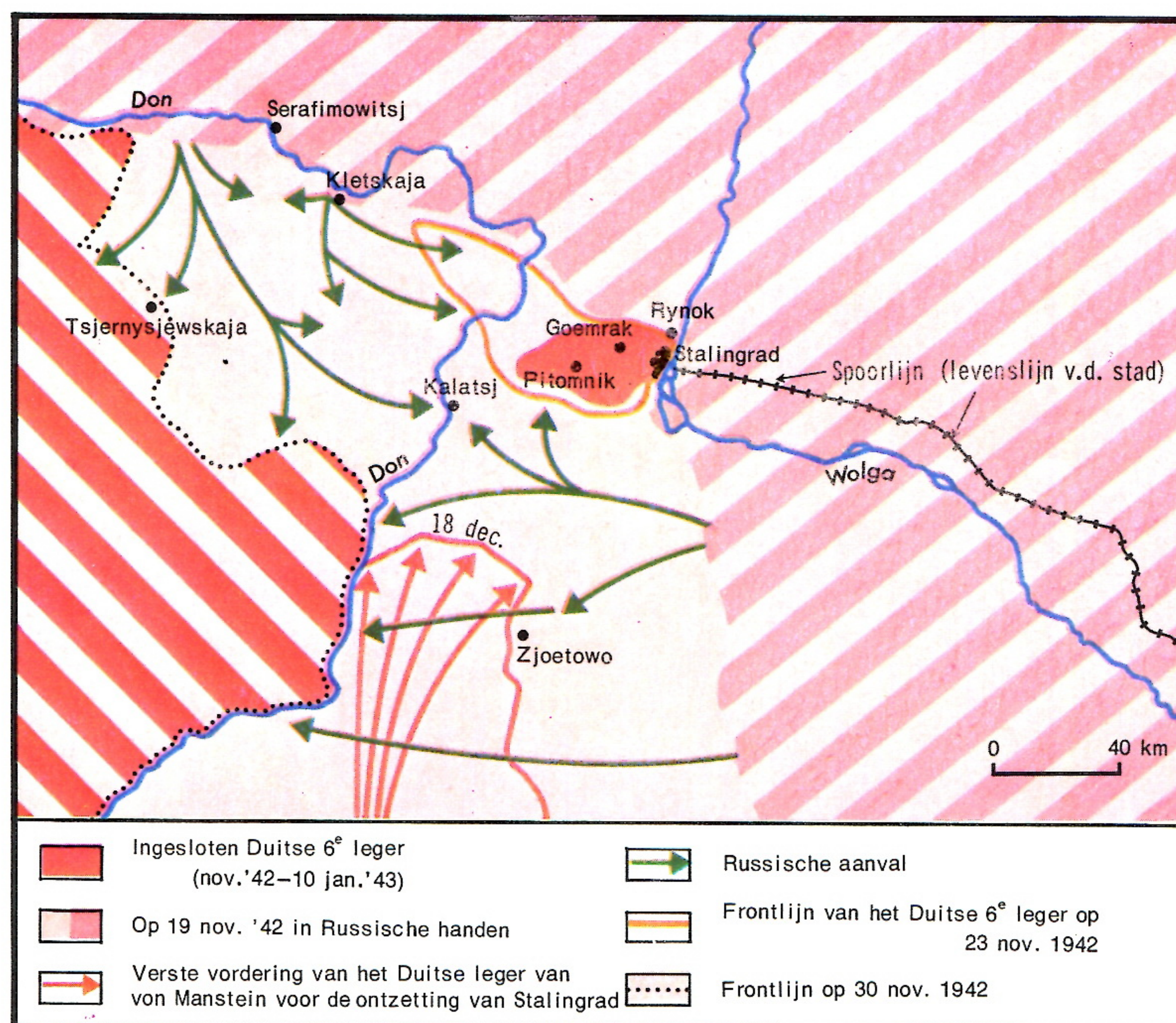
Vorige pagina: Sowjetinfanterie bestormt een Duits vliegveld bij Stalingrad.

Tussen de relatief rustige centrale frontsector en het felomstreden Stalingrad liep in de herfst van 1942 de frontlijn langs de middenloop van de Don; het Rode Leger was in het bezit gebleven van twee brede bruggehoofden aan de zuidelijke oever, bij Serafimowitsj en Kletskaja. De Duitsers hadden hier hun bondgenoten ingezet, het 8e Italiaanse leger van generaal Gariboldi, bestaande uit negen infanteriedivisies, en het 3e Roemeense leger van generaal Dumirescu, dat acht infanterie-, twee cavalerie- en twee gepantserde divisies telde. Van Kletskaja af tot aan de Wolga stonden de twintig divisies van het 6e Duitse leger, die met behulp van de 4e Duitse luchtvloot van generaal von Richthofen, Stalingrad bestormden. In de steppen ten zuiden van de stad, waar men nauwelijks van een aaneengesloten frontlijn kon spreken, opereerde het 6e legerkorps en het 4e cavaleriekorps van de Roemeense bondgenoot onder bevel van generaal Constantinescu. In het achterland stonden nog acht Duitse divisies als strategische reserve opgesteld, hetgeen in de gegeven omstandigheden zeker

Rillend van de kou, staan deze mannen van een Kroatisch FLAK-regiment bij hun Duitse luchtafweerkanon nabij Stalingrad.

Links: onafwendbaar voltrekt zich eind 1942 de omsingeling van het 6e Duitse leger.

niet voldoende was. Immers, terwijl de troepen van generaal Paulus in de stormloop tegen Stalingrad hun krachten verbruikten, was de gevechtswaarde van de Italianen en Roemenen, die op de flanken waren ingezet, van meet af aan geringer dan die van de Duitse of Russische troepen.

Toen men er aan Sowjetzijde zeker van werd dat Hitler zich geheel op de verovering van Stalingrad had vastgelegd, werden de generaals Zjoekow en Wasiljewsky belast met het voorbereiden van een groots opgezette tegenaanval. Terwijl de heldhaftige verdedigers van de bedreigde stad door de legerleiding regelmatig, maar op beperkte schaal ondersteund werden, begon men in de herfst aan de flanken, en vooral in het noorden, omvangrijke strijdkrachten te verzamelen. Van heinde en ver werden versterkingen aangevoerd, ten dele frisse troepen uit Siberië en zelfs uit het verre Oosten. Omwille van het verrassingseffect moesten deze maatregelen voor de vijandelijke verkenning strikt verborgen blijven. De aanvoer van troepen en materieel naar de plaats

Fotoarchief Spaarnestad

van bestemming geschiedde dan ook bij voorkeur 's nachts en werd over een relatief lange periode verdeeld. Over het algemeen slaagde de generale staf van het Rode Leger in zijn toelag: ook de Duitse militaire kringen die een Russische tegenaanval aan weerszijden van Stalingrad vreesden, wisten zelfs niet bij benadering hoe omvangrijk de Russische legerconcentraties waren. De opstelling van het Rode Leger was als volgt. Tegenover de Italianen en Roemenen aan de Midden-Don betrok de krijgsmacht van het zuidoostelijke front onder generaal Watoetin (het 17e, 5e en 21e leger) haar posities. Van Kletskaja tot aan de Wolga stond het Donfront onder generaal Rokossowski (het 65e, 16e, 24e en

Een geïmproviseerd Duits soldatenkerkhof voor een uitgebrand warenhuis in Stalingrad.

in de lucht beschikte de *Wehrmacht* over een geringe meerderheid. In zijn rede ter ere van de vijfentwintigste verjaardag van de Oktoberrevolutie zinspeelde Stalin, uiteraard in zorgvuldig gekozen bewoordingen, op de naderende ommekeer. Ook deze waarschuwing werd echter door de Führer, die in zijn dagbevel van 14 oktober een Russische tegenactie onwaarschijnlijk had genoemd, in de wind geslagen. Na een paar afleidingsmanoeuvres op andere frontsectoren, zoals bij Rzjew, barstte op 19 november 1942 om 7.30 uur het Russische offensief los uit de brugge-

opgerukt tot aan de rivier de Tsjir en de linie Werchkoermojarskaja-Ketsjenery, zodat de ingesloten Duitsers bij Stalingrad zestig tot honderd twintig kilometer van hun dichtstbijzijnde strijdmakkers verwijderd raakten. Generaal Paulus, wiens Duitse en Roemeense troepen, tezamen tweeëntwintig divisies sterk, in een benarde ruimte van 1500 km² omsingeld waren, vroeg het hoofdkwartier toestemming voor een uitbraakpoging, die op dat tijdstip, zij het ten koste van zware verliezen, nog uitvoerbaar leek. Hitler wilde evenwel van een aftocht niets weten; hij vond dat zijn troepen in de egelstellingen bij Stalingrad moesten blijven doorvechten. De *Luftwaffe* zou ze van het benodigde voorzien, terwijl andere eenheden

Fotoarchief Spaarnestad

66e leger). Even ten noorden van Stalingrad tot diep in de Kalmyksteppe strekte zich onder generaal Jeremenko het Stalingradfront uit, dat het 62e, 64e, 57e en 51e leger omvatte. De krachtsverhoudingen aan de vooravond van de Russische tegenaanval hadden zich reeds zodanig in het voordeel van het Rode Leger gewijzigd, dat het de strijd met een meer dan redelijke hoop op succes kon ingaan. Een numeriek overwicht had het weliswaar nog niet — aan beide kanten stonden circa een miljoen soldaten — maar het was aanzienlijk sterker uitgerust. Tegenover 675 vijandelijke tanks kon het er 894 stellen, tegenover 10.290 vijandelijke vuurmonden 14.218. Alleen

Sowjetinfanteristen in actie tijdens een tegenaanval aan de westelijke rand van de brandende, belegerde stad.

hoofden van Serafimowitsj en Kletskaja. Een dag later volgde de stoot ten zuiden van Stalingrad. De Roemenen, die op beide plaatsen de volle zwaarte van de aanval te verduren kregen, werden snel verslagen. Reeds op 23 november sloot bij Kalatsj-Sowjetski de Russische tang zich om het 6e leger van Paulus, nadat de Duitsers en hun bondgenoten 100.000 man aan gesneuvelden en gewonden en 60.000 aan gevangenen verloren hadden. Een week later waren de aanstormende Russische troepen

hen zouden komen ontzetten. Aangemoedigd door het succes van de jongste operaties, accepteerde de *Stavka* op 3 december 1942 het plan *Saturnus*. Men zou eerst met een sterk geconcentreerde troepenmacht de Duitsers bij Stalingrad liquideren en daarna met vereende krachten snel naar Rostow oprukken, teneinde de resterende Duitse eenheden in de ruimte ten noorden van de Kaukasus in te sluiten en te vernietigen. Een ambitieus plan, dat evenwel reeds in de beginfase door de Duitsers werd doorkruist. Hitler belastte namelijk generaal von Manstein, die sinds zijn succes op de Krim een grote reputatie had, met het ontzet van het 6e leger.

DE CAPITULATIE VAN PAULUS

ONDERGANG VAN EEN LEGER

WOLF KIELICH

Omstreeks 20 november gaf Hitler opnieuw bevel tot reorganisatie van het zuidelijk front in Rusland. Er moest tussen legergroep A en legergroep B een derde legergroep gevormd worden in de bocht van de Don. Deze 'legergroep Don' zou worden samengesteld uit het 6e leger, het 4e pantserleger, het 3e en 4e Roemeense leger, die alle onttrokken werden aan het commando van legergroep B. Tot bevelhebber van legergroep Don benoemde Hitler veldmaarschalk

Ondanks Paulus' overgave ontving in maart 1943 veldmaarschalk von Manstein als 'winnaar van de winterslag' het Eikenloof bij het Ridderkruis van het IJzeren Kruis.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

schalk Erich von Manstein, 'de veroveraar van de Krim'.

Toen Von Manstein, na een zeer korte bespreking in Starobelsk met generaal Freiherr von Weichs, de commandant van legergroep B, op 27 november in zijn nieuwe hoofdkwartier te Nowotsjerkask aankwam, had hij weinig reden om gelukkig te zijn met zijn nieuwe opdracht. In het kort kwam deze neer op het volgende: terwijl de legergroepen A en B hun posities moesten houden, diende legergroep Don de Russische opmars in het Donbekken tot staan te brengen, verloren gegane stellingen te heroveren en bovendien het 6e leger in Stalingrad te ontzetten. De legergroep zou

Korporaal Wilhelm Heinzberg, deel uitmakend van het 6e Duitse leger, dat bij Stalingrad werd vernietigd, schrijft op 22 augustus 1942 in zijn dagboek:

'Onze regimentstolk heeft een gevangen genomen, gewonde Russische officier verhoord. Hij verklaarde dat de Russen tot de laatste soldaat Stalingrad zullen verdedigen. Wat een onbegrijpelijk fanatisme. Er gaat een gerucht, dat de Führer aan de luchtmacht bevel heeft gegeven de stad volkomen plat te branden. Dat is hun verdiende loon.'

In 1943 schrijft een Duitse soldaat uit Stalingrad aan zijn broer:

'Ze hebben mij uit de gevangenis gehaald en in dit vervloekte leger gestopt. Wat heb ik met deze oorlog te maken? Wat geef ik om de veelgenoemde heldendood?'

We kreperen van de honger, van de koude. Dat is niets dan een eenvoudig biologisch feit. Wie zich bij deze kou niet kan verwarmen en geen eten krijgt, gaat kapot. Dat heeft met heldenmoed niets te maken. De mannen om mij vallen neer als vliegen. Niemand bekommert zich om hen; ze worden niet eens begraven. Je ziet ze overal liggen, zonder armen, benen, ogen, het uniform.

Je zou hier een bijzonder fraaie film kunnen maken met als titel: 'De mooiste dood op aarde'. Dat is de dood van de koe die naar het slachthuis wordt gebracht en die later op een granieten sokkel wordt gezet met het opschrift: 'Gevallen voor het vaderland'.

Uit: Revue 42/'62 en 2/'63

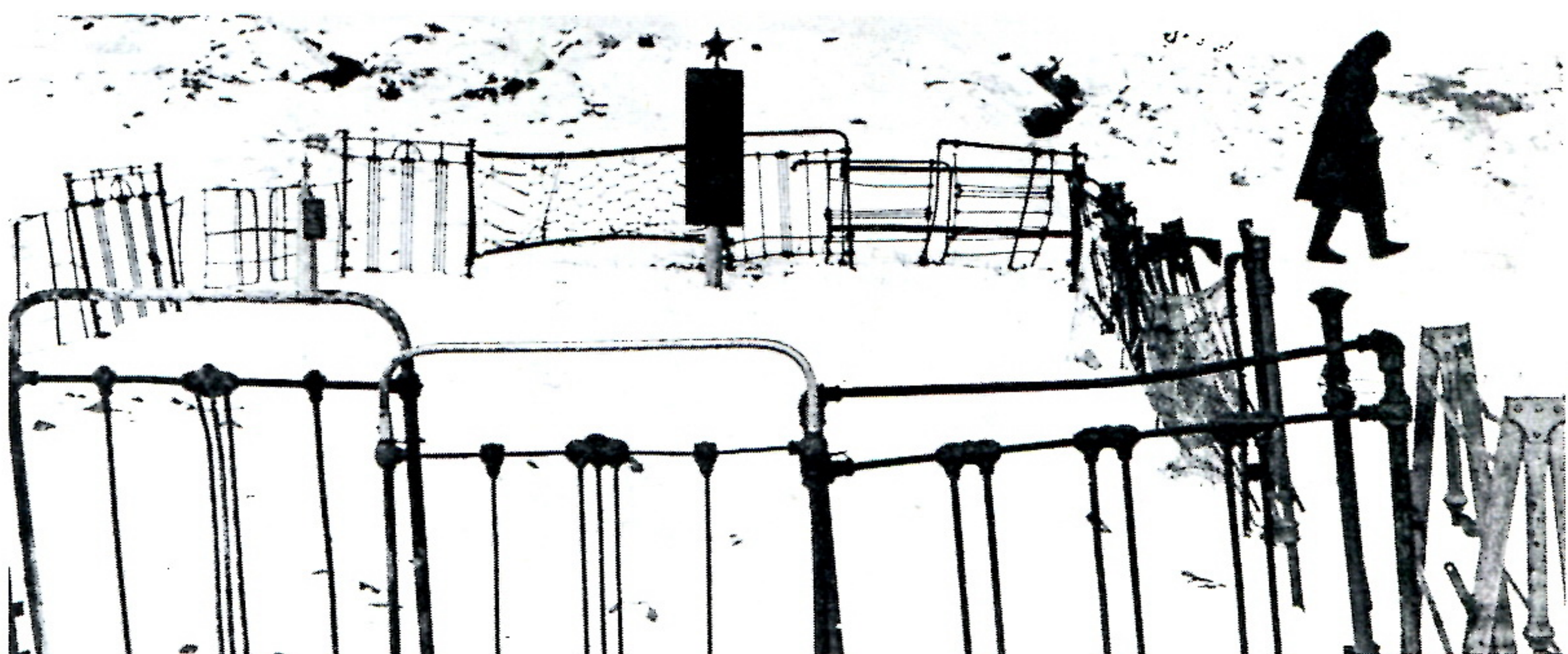
Ullstein

De Russen kregen in hun heroïsche strijd om Stalingrad het barre winterweer als belangrijke bondgenoot tegen de van voorraden verstoken, omsingelde Duitsers.

Rechts: deze resten van ijzeren ledikanten vormen de trieste, bizarre omheining voor een massagraf van gesneuvelde Russen.

Geheel rechts: Stalingrad in januari 1943. Toch vochten in deze uitgebrande puinhopen nog honderdduizenden soldaten.

Vorige pagina: na Paulus' capitulatie trokken eindeloze colonnes Duitse krijgsgevangenen door het besneeuwde land.

Fotoarchief Spaarnestad

daarbij ondersteund worden door de 4e luchtvloot onder commando van Von Richt-hofen, die echter ook tot taak had het ingesloten 6e leger te bevoorraden.

Von Manstein begreep direct dat hij deze opdracht onmogelijk kon volvoeren met de troepen die hem ter beschikking stonden. Het 3e Roemeense leger was tijdens het Russische omsingelingsoffensief van 19 tot 23 november uit elkaar geslagen en bestond nog slechts uit twee divisies. De meeste tanks van het 4e pantserleger waren met het 6e leger meegesleurd in het omsingelde gebied. Het 6de leger was operationeel uitgeschakeld zolang Hitler weigerde het toestemming te geven om uit te breken. Von

van Stalingrad door het 4e pantserleger, dat daartoe op zeer korte termijn versterkt diende te worden. Daarna zou het 6e leger (of wat ervan over was) ingezet kunnen worden om een eventuele Russische doorbraakpoging naar het zuiden af te slaan. Maar Hitler dacht er anders over. Sinds Goering hem op 24 november via zijn stafchef Jeschonnek had laten weten dat de *Luftwaffe* zich garant stelde voor de bevoorradings van het 6e leger, viel er met hem over een uitbraak niet meer te praten. Paulus bleef in Stalingrad! En Von Manstein moest er maar voor zorgen dat er een bres werd geslagen in de Russische omsingelingslinie, dat zo het 6e leger weer bevoorraad

durfde niet het risico van een mobiele strijd te accepteren en een doorbraak naar Rostow te forceren, voordat het 6e Duitse leger bij Stalingrad vernietigd was.

Maar Von Manstein wist dit niet en hij dorst zijn hoofdkwartier geen dag te verlaten. Tweemaal stuurde hij per vliegtuig een 'afgezant' naar Paulus om de situatie en de plannen voor Operatie *Wintergewitter* te bespreken. *Wintergewitter* was de codenaam voor het offensief van het 4e pantserleger dat het 6e leger moest ontzetten. Von Manstein en Paulus beseften dat het alleen kans van slagen had, als deze operatie gecoördineerd kon worden met een krachtige uitbraakpoging van het 6e leger.

Manstein wist dat van die toestemming méér afhing dan alleen het lot van het 6e leger. Als de Russen nu hun kans waarnamen en al hun mobiele tankeenheden zouden concentreren op een doorbraak naar het zuidwesten, naar Rostow, zou hij hen met slechts de resten van het 4e pantserleger en de twee Roemeense legers nooit kunnen tegenhouden. Dan zou niet alleen het 6e leger in Stalingrad verloren zijn, maar ook de hele legergroep A in de Kaukasus worden ingesloten.

In deze uiterst kritieke situatie was alleen enige verbetering te brengen als het 6e leger zou uitbreken naar het zuidwesten, ondersteund door een offensief in de richting

en versterkt kon worden om Tsjoekows troepen voorgoed over de Wolga te jagen. Intussen werd de toestand met de dag kritieker. Het OKW had Von Manstein beloofd dat hij versterkingen zou krijgen: de 23e pantserdivisie van legergroep A was naar hem onderweg en uit Frankrijk kon hij de 6e pantserdivisie met 160 tanks verwachten. Maar de partizanen, die telkens weer de rails van de Russische spoorlijnen opblezen, vertraagden de opmars van de hulpstroepen aanzienlijk. Inmiddels hield de druk van de Russen op het front van legergroep Don en dat van Stalingrad onafgebroken aan. Maarschalk Zjoekow overschatte echter de kracht van de Duitsers. Hij

In de hoop dat Hitler alsnog tot rede zou zijn te brengen, verzocht Von Manstein Paulus zich alvast voor te bereiden op deze uitbraakpoging, die de codenaam *Donnerschlag* kreeg. Hitler liet Paulus echter weten dat hij alleen mocht trachten de Russische omsingeling te doorbreken als hij zijn posities aan de andere sectoren van het Stalingradfront kon handhaven. *Donnerschlag* kon alleen slagen als alle krachten van het 6e leger geleidelijk op één sector van het front werden samengetrokken en Stalingrad dus werd ontruimd.

Hoewel alle versterkingen nog niet waren aangekomen, besloot Von Manstein toch op 21 december, toen de vorst de modderige

steppe hard als steen had gemaakt, operatie *Wintergewitter* te laten beginnen. Vanuit Kotelnikowo rukte het 4e pantserleger van Hoth op naar het noordoosten, terwijl ook vanuit het westen door de tanks van Hollidt druk op het Russische front werd uitgeoefend met de bedoeling Zjoekows reserves te binden. In Stalingrad stonden aan het zuidelijk front zestig tot tachtig tanks onder bevel van generaal Hube gereed om 'uit te breken'. Meer kon Paulus niet doen zonder zijn posities prijs te geven. Bovendien hadden Hubes tanks slechts benzine voor dertig kilometer en konden ze dus pas in actie komen als Hoths tanks de 'vesting' tot op dertig kilometer waren genaderd.

Maar hoe dichter zij Stalingrad naderden, hoe zwaarder de gevechten werden. Op 19 december overschreed Hoths voorhoede onder hevige strijd de Mysjkowarivier. Van hier was het nog slechts achtenzestig kilometer naar de zuidelijke verdedigingsgordel van het 6e leger. Maar ook was het volkomen duidelijk geworden dat Hoth Stalingrad nooit op eigen kracht zou kunnen bereiken. Paulus moest nú uitbreken.

Om tien minuten voor acht op deze negentiende december arriveerde op het vliegveld Goemrak in het omsingelde gebied majoor Eismann. Alhoewel het niet met zoveel woorden gezegd kon worden, was het toch duidelijk wat het doel van zijn missie was. Hij moest Paulus aan het verstand brengen dat Von Manstein van het 6e leger verwachtte dat het nú zou uitbreken, ook al was dit tegen het bevel van de *Führer*. Paulus en zijn stafchef Schmidt reageerden koel: als Von Manstein wilde dat zij uitbraken, moest hij bevel geven voor de operatie *Donnerschlag*. Als hij die verantwoording niet kon of durfde nemen, bleef er niets anders over dan af te wachten of Hitler niet tot bezinning zou komen. Tot zolang bleef het 6e leger waar het was. 'We kunnen het uithouden tot Pasen', zei Schmidt, 'mits jullie er maar voor zorgen dat we beter bevoorrad worden.' Eismann betoogde dat legergroep Don deed wat zij kon, dat niemand uit het niets vliegtuigen te voorschijn kon toveren en dat ook Von Manstein en Von Richthofen de weersomstandigheden niet konden verbeteren. Paulus was van mening dat het allemaal zeer betreurenswaardig was, maar hoe dan ook, Hitler had de ontruiming van Stalingrad verboden en *Donnerschlag* kon dus niet doorgaan.

Zes dagen later was het Kerstmis. En toen wist het 6e leger dat het ten dode gedoemd was. De Russen hadden namelijk tijdens Hoths opmars naar Stalingrad niet stilgezeten, maar waren verder naar het noordwesten een krachtig offensief begonnen. Op 17 en 18 december doorbraken zij het front van legergroep B en joegen het 8e Italiaanse leger in paniek op de vlucht. Ook in het front van het 3e Roemeense leger, dat tot legergroep Don behoorde, werd een vele kilometers brede bres geslagen. Diep drongen de Russen in de linkerflank van legergroep Don door en het ging erop lijken dat Von Mansteins nachtmerrie werkelijkheid zou worden.

Hoth, die vier dagen bij de Mysjkowa had standgehouden, wachtend op een uit-

braakpoging van Paulus' tanks, kon nu zijn vooruitgeschoven positie niet langer handhaven. Twee van zijn tankdivisies moesten afzwenken naar het noordwesten om te helpen het gat bij de Roemenen te dichten.

In Stalingrad lagen de soldaten van het 6de leger bij dertig graden vorst in zomeruniform in de sneeuw en de uitgebrande ruïnes. Hun broodrantsoen werd tweede kerstdag gereduceerd tot één snee van zeventig gram per dag. En verder werd hun twee keer per dag een portie dunne aardappelsoep zonder vet of vlees verstrekt. Is deze dagen kon het gebeuren dat van kou verstijfde Duitsers vlak voor hun stellingen een troep naakte, goed doorvoede kerels in de sneeuw zagen stoeien: Siberiërs, die zich na hun ochtendgymnastiek weer konden hullen in bontjassen.

Van Goerings garantie dat het 6e leger voldoende bevoorraad zou worden, was, zoals ieder redelijk denkend mens had kunnen voorzien, niets terechtgekomen. Voldoende bevoorradings betekende dat er dagelijks in totaal zevenhonderd ton aan voedsel, munitie en benzine naar Stalingrad moest worden gevlogen. De minimumbehoefte was vijfhonderd ton. Maar van het begin af aan wisten Goering en Jeschonnek dat driehonderd ton per dag de maximumprestatie van de 4e luchtvloot zou zijn. In de praktijk kwam het erop neer dat tussen 24 november en 10 januari het daggemiddelde niet hoger kwam dan honderdtwee ton. De afstand die de Junkers en Heinkels van hun bases naar Stalingrad moesten afleggen, werd in de loop der weken steeds groter, want de Russen veroverden op 24 december het vliegveld Tatsinskaja (200 km van Stalingrad), op 2 januari de basis Morosowskaja (240 km van Stalingrad) en later ook Saltsk. Op 10 januari ging met Pitomnik het laatste grote vliegveld in het omsingelde gebied voor de Duitsers verloren en de voorraden moesten nu per parachute worden afgeworpen. De hoeveelheden daalden na deze datum tot tweeënveertig ton per dag, hetgeen na 16 januari verder terugliep tot zes à acht ton.

Niet alle voorraden die Stalingrad moeizaam per luchtbrug bereikten, waren welkom. Twee vliegtuigen brachten in totaal vier ton peper en marjolein. Uit andere toestellen werden kisten met voorbehoedmiddelen, propagandabiljetten, etiketten en IJzeren Kruisen geladen. Dit alles stond nog in de sneeuw toen de Russen Pitomnik veroverden en er in Stalingrad dagelijks honderden Duitsers stierven van de honger.

De 4e luchtvloot moest overigens een zware tol betalen voor het in stand houden van de luchtbrug naar Stalingrad: 488 vliegtuigen en duizend man vliegend personeel gingen verloren. Daar stond tegenover dat 42.000 gewonden en onvervangbare specialisten uit het omsingelde gebied konden worden afgevoerd.

Op 8 januari verschenen om tien uur in de ochtend aan de noordelijke sector van het front drie Russische officieren met een witte vlag. Zij brachten een ultimatum van de generaals Woronow en Rokossowski over aan Paulus. Het 6e leger werd een laatste kans geboden op eervolle wijze te capitule-

ren. Alle krijgsgevangenen zouden van de Russen onmiddellijk normale rantsoenen krijgen. Iedereen zou zijn persoonlijke bezittingen en decoraties mogen behouden, de hoogste officieren zouden hun sabels mogen blijven dragen. 'Uw situatie is hopeloos', zo werd in het ultimatum betoogd, 'en elke verdere tegenstand is zinloos. Teneinde onnodig bloedvergieten te voorkomen stellen wij u voor deze voorwaarden tot overgave te aanvaarden.'

Paulus seinde de tekst van het ultimatum door naar Hitlers hoofdkwartier en vroeg voor de zoveelste maal vrijheid van handelen. De Russen hadden hem vierentwintig uur respijt gegeven. Hitler verbood de capitulatie.

Op 10 januari om tien uur openden de Russen met artillerievuur en luchtbombardementen het grote eindoffensief tegen het 6e leger. Tussen de puinhopen van de totaal verwoeste stad ontbrandde een strijd die wellicht de gruwelijkste was uit de hele Tweede Wereldoorlog. Binnen zes dagen was het door het 6e leger bezette gebied tot de helft gereduceerd. Op 24 januari was de Duitse 'vesting' in tweeën gesplitst. Het 6e leger telde toen nog 255.000 in lompen gehulde, uitgehongerde, zieke, gewonde, apathische, verdierlijkte soldaten. Paulus seinde deze dag een situatierapport naar Hitlers hoofdkwartier: 'Troepen zonder munitie en voedsel. (...) Desintegratieverschijnselen aan zuidelijke, noordelijke en westelijke fronten. Effectieve bevelvoering niet langer mogelijk. (...) 18.000 gewonden zonder voedsel, medicijnen en verbandmiddelen. (...) 44e, 100e, 305e en 384ste infanteriedivisie vernietigd. (...) Verdere verdediging zinloos. Ineenstorting onvermijdelijk. Het leger vraagt onmiddellijke toestemming tot capitulatie teneinde de levens van de overgebleven troepen te sparen.' Hitlers antwoord luidde: 'Capitulatie is verboden. Het 6e leger dient zijn stellingen te verdedigen tot de laatste man en de laatste patroon en zal door zijn heldhaftig standhouden een onvergetelijke bijdrage leveren tot het opbouwen van een verdedigingsfront en de redding van de westerse wereld.'

Zes dagen later seinde Paulus: 'Uiteindelijk een instorting kan niet langer dan vierentwintig uur worden vertraagd.' De *Führer* antwoordde door Paulus te promoveren tot veldmaarschalk en merkte tegen Keitel op: 'In de Duitse militaire geschiedenis is geen geval bekend van een maarschalk die zich gevangen heeft laten nemen.'

Op 31 januari om kwart voor zes in de ochtend zond de telegrafist van Paulus' hoofdkwartier, dat was ondergebracht in de kelders van de ruïne van het warenhuis Univermag aan het Rode Plein, zijn laatste boodschap uit: 'De Russen staan voor de deur van onze bunker. We vernielen onze apparatuur. CL.' Deze laatste letters betekenen in de internationale telegraafcode: 'Dit station zal niet meer zenden.' Enige uren later werd Paulus door de Russen gevankelijk weggevoerd. Met hem gingen, nadat twee dagen later ook de noordelijke 'vesting' had gecapituleerd, 90.000 man in krijgsgevangenschap.